

Research Paper

Togetherness in rupture and plurality: An interpretive ethnography of urban gatherings during the Ramadan War in Tehran

Tahereh Khazaei¹

Received: May. 24, 2026; Accepted: Sep. 1, 2026

ABSTRACT

War, while disrupting the socio-emotional order of everyday interactions, can create conditions for the emergence of new forms of collective togetherness. War, while disrupting the socio-emotional order of everyday interactions, can create conditions for new forms of collective togetherness. Focusing on the intensification of the divide between the state and the people and the growing polarization of Iranian society, this study, drawing primarily on Collins's theory of interaction ritual chains and related concepts, examines togetherness amid social ruptures and disruptions of everyday interaction among a heterogeneous population. Methodologically, the study adopts an interpretive ethnographic approach based on the researcher's reflexive field notes from participant observation of nighttime gatherings during the Ramadan War in Tehran. The data were analyzed thematically. Themes emerged: liminality and the normalization of living through war through the reconfiguration of the affective–interactional order; social atmosphere and the co-presence of different worlds in war; from encounter to absence and spectatorship; togetherness and the reconfiguration of urban spaces across diverse interactional situations; and ritual atmosphere and moments of heightened affective intensity amid ritual density. The findings suggest that togetherness is neither a stable condition nor an outcome of social homogeneity, but a situated, temporary, and reconfigurable accomplishment emerging through differentiated forms of co-presence, micro-interactions, spatial reconfigurations, and ritual density. Thus, social plurality in crisis does not necessarily become unified solidarity; rather, temporary possibilities for being together emerge amid existing distances and differences.

Keywords: interaction ritual chains, social atmosphere, togetherness, urban gatherings, war

1. Assistant Professor, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran

✉ tahereh.khazaei@ut.ac.ir

INTRODUCTION

War and foreign aggression as an external threat can bring members of society closer by evoking feelings such as apprehension, insecurity, and fear and, through the formation of an image of “us” versus “them,” can lead to the rearrangement of social relations and the emergence of forms of solidarity and cohesion (Collins, 2004b). From this perspective, war and crisis are not merely destructive experiences but can provide opportunities to redefine social relations, collective boundaries, and feelings of belonging. The social problem examined in this study is formulated around the emergence of the nighttime gatherings of the “Ramadan War” following the US-Israeli military attack on Iran in March 2026 as a form of solidarity, while, following the violent confrontation between the state and protesters and the high number of deaths in the January protests of the same year, Iranian society was witnessing a deepening of social divisions and intensified polarization. These gatherings are significant as a setting for sociological study because “Togetherness” following the external military attack neither arose from individuals’ belonging to a pre-existing “we” nor did participation in these gatherings eliminate their differences and heterogeneity. Therefore, the study asks how the gatherings of the Ramadan War became a setting for the formation of social-emotional Togetherness, and how this temporary Togetherness was constructed through interactions among a diverse and heterogeneous population.

The conceptual framework is grounded in Collins’s theory of “Interaction Ritual Chains” (Collins, 2004a; 2014) and developed through the concepts of “liminal hotspot” (Georgsen & Thomassen, 2017), “social atmosphere” (Hill, Canniford & Eckhardt, 2022), “ritualized atmospheres” (Solomon, 2023), with an emphasis on the recursive and nonlinear nature of ritual processes and situational dynamics, and “ritual trajectories” (Vassenden et al., 2026). In this study, “Togetherness” refers to the process of activating and temporarily formulating a “we” in a collective situation despite social differences and heterogeneity, within a shared situation understood as co-location or sharing time and space with others, and refers to any activity undertaken together by individuals in proximity to one another, with strong or weak ties (Thulin & Vilhelmson, 2025). Here, it refers to the formulation of a situational “we” amid the rupture and crisis of war, a condition that more recent approaches to “social unity” regard as based, in part, on shared backgrounds and attachments, including national identity (Sevinç, 2022).

PURPOSE

The objective of this study is to understand how micro-level socio-emotional interactional processes in the field gatherings of the Ramadan War enable temporary forms of Togetherness among a diverse and heterogeneous population in a context of political and social rupture between the state and the people and intensified polarization in Iranian society.

METHODOLOGY

The methodological approach of this study is qualitative and interpretive ethnography, understood as the interpretation of the actions, relationships, and interactions among actors in the field. It also involves interpreting signs and social situations through the researcher's observation of actors and their interactions (Emerson et al., 2011). The study field consists of the streets and squares of Tehran where public gatherings took place. The method of collecting and producing field data was participant observation, understood as immersion in the everyday lives of those present at the gatherings (Creswell, 2012) and participation in their everyday and spontaneous conversations, through more than 70 hours of presence, observation, and field participation.

The analytical material consisted of reflective field notes recorded from the gatherings in the form of scene reconstruction, with the analysis continuing until theoretical sufficiency was reached, understood as achieving analytical richness of the data and their capacity to reveal different forms and dimensions of Togetherness across situations in the field (Braun & Clarke, 2021). Ethnographic analysis is an interpretive process in which field evidence, spontaneous conversations, and abstract thematic analysis focuses on scenes and social situations.

FINDINGS

The study of the research field using thematic analysis revealed four meaning patterns or main themes: liminality and the normalization of living through war through the reconfiguration of the affective–interactional order; social atmosphere and the co-presence of different worlds in war, from encounter to absence and spectatorship; togetherness and the reconfiguration of urban spaces across diverse interactional situations; and ritual atmosphere and moments of heightened affective intensity amid ritual density.

In the face of war and crisis, the familiar rules and orders of socio-emotional interactions are disrupted; however, individuals gradually readjust socio-emotional relations and reconstruct everyday practices under the abnormal conditions of war. Crisis situations can create liminal situations in which habitual patterns of interaction undergo change. By reducing presence in public spaces and limiting opportunities for conversation, war temporarily transforms usual patterns of co-presence and everyday communication and produces a liminal condition. Talking about the war, joking and laughing, the return of livelihood activities, and the emergence of everyday interactions in the metro and other public spaces are signs of the readjustment of forms of presence and interaction under new conditions. Therefore, the nighttime gatherings became part of the process of rearrangement and an opportunity for socio-emotional interactions under conditions in which everyday patterns had been disrupted.

Iranian Cultural Research

Abstract

Within this reconfigured socio-emotional order, according to the findings, co-presence in the fields of the nighttime gatherings did not take a uniform form and encompassed a range from active and organized participation to occasional, spectatorial presence and proximity without participation. This range shows that the boundary between the inside and outside of the gathering in urban space is multilayered and fluid. From this perspective, co-presence in a shared place cannot be understood as equivalent participation or as placing all individuals in a shared emotional situation. The fields where the gatherings and ceremonies took place are multilayered spaces of co-presence and social interactions. The more central layer is formed through the gathering of people around the stage and formal rituals; the second encompasses micro-level socio-emotional interactional situations arising from co-presence in queues for refreshments, conversations, jokes, and tensions; and the third is a layer of the field in which such interactions are formulated at the boundary between the inside and outside, or the center and margins, of the gathering. Therefore, what takes shape in these fields is not a single and homogeneous interactional situation, but a set of small and large, formal and informal, organized and spontaneous situations that, alongside one another, rearrange the space of the gatherings. It is through this plurality of interactional situations and forms of presence that possibilities of Togetherness emerge across different levels of the gathering.

In general, Togetherness cannot be reduced merely to co-location or participation in a shared activity; rather, it relates to mutual attention and joint action under certain conditions, as well as the possibility of temporarily forming relationships with others. The rearrangement of urban space occurs not only through changes in the function of space but also through the multiplication of situations in which individuals, through different forms of participation, come to be alongside one another for short periods and form diverse forms of Togetherness. Thus, Togetherness emerges not as a uniform condition of co-presence, but as a situated and temporary possibility that takes shape across the diverse interactional situations through which the urban space of the gatherings is continually rearranged.

CONCLUSION

The analytical findings show that the nighttime gatherings of the Ramadan War cannot be understood as homogeneous gatherings or as emerging from pre-existing solidarity, because participants differ in their forms of presence, levels of participation, spatial positions, social worlds, and emotions, and these differences also change across situations within the gatherings. Under such conditions, Togetherness is shaped less as a result of pre-existing commonalities than through shared presence, interaction, focused attention, rituals, and the temporary rearrangement of social relations.

In dialogue with the theoretical-conceptual framework of the study, the findings show that Togetherness in the gatherings of the Ramadan War is not a direct outcome of co-presence, shared attention, and affective intensification; rather, these elements create different pathways for its formation across different spatial and social contexts. The liminal condition arising from the crisis of war and military attack, the spatial organization of the field, and the interweaving of bodies, spaces, and emotions transform the social and ritual atmosphere. Moreover, in the same situations, different emotions shaped by shared foci of attention can emerge within a collective situation for a short period. Therefore, the ritual process is not necessarily linear, and the sense of Togetherness can be intensified, weakened, and readjusted across different situations. From this perspective, Togetherness is distinct from solidarity and can encompass forms of co-location, being alongside others, watching, brief interaction, temporary coordination, and, in some situations, solidarity.

NOVELTY

The conceptual contribution of this study lies in shifting the analytical focus from “solidarity” to the “possibility of forming Togetherness” under conditions of rupture and heterogeneous plurality. Rather than being a stable condition or a consequence of social homogeneity, Togetherness is a situated, temporary, and reconfigurable achievement that takes shape through different forms of co-presence, micro-level interactions, the rearrangement of space, and ritual density, and may be intensified, weakened, or dispersed as situations change. Thus, it is not the opposite of rupture but one of the social ways of living through conditions of rupture. In times of crisis, social plurality does not necessarily turn into unified solidarity; rather, amid existing distances and differences, temporary possibilities for being together may emerge. Empirically, the study demonstrates how this possibility of Togetherness is produced and reconfigured across heterogeneous forms of co-presence, interactional situations, spatial arrangements, and ritual practices in the nighttime gatherings of Tehran during war.

Conflict of Interest

The author declares that there are no conflicts of interest associated with this research or its publication.

Funding

The author declares that this research received no specific grant or financial support from any governmental, private, or nonprofit organization.

AI Use Disclosure

The author declares that no artificial intelligence tools were used in the research, analysis, writing, or preparation of this manuscript.

Iranian Cultural Research

Abstract

BIBLIOGRAPHY

- Amerian, M., Ergler, C., Alam, A., & Skelton, T. (2026). The death and life of urban public spaces: An atmospheric analysis of spatial reclamation by young people. *Children's Geographies*. <https://doi.org/10.1080/14733285.2026.2621695>
- Braun, V., & Clarke, V. (2021). To saturate or not to saturate? Questioning data saturation as a useful concept for thematic analysis and sample-size rationales. *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health*, 13(2), 201–216. <https://doi.org/10.1080/2159676X.2019.1704846>
- Collins, R. (2004a). *Interaction ritual chains*. Princeton University Press.
- Collins, R. (2004b). Rituals of solidarity and security in the wake of terrorist attack. *Sociological Theory*, 22(1), 53–87. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9558.2004.00204.x>
- Collins, R. (2012). Time-bubbles of nationalism: Dynamics of solidarity ritual in lived time. *Nations and Nationalism*, 18(3), 383–397. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2011.00530.x>
- Collins, R. (2014). Interaction ritual chains and collective effervescence. In C. von Scheve & M. Salmela (Eds.), *Collective emotions* (pp. 299–311). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199659180.003.0020>
- Creswell, J. W. (2015). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches: Narrative research, phenomenology, grounded theory, ethnography, and case study* (H. Kazemi & H. Danaeefard, Trans.; Original work published 2007). Tehran, Iran: Eshraghi, Saffar.
- Emerson, R. M., Fretz, R. I., & Shaw, L. L. (2011). *Writing ethnographic fieldnotes* (2nd ed.). University of Chicago Press.
- Georgsen, M. S., & Thomassen, B. (2017). Affectivity and liminality in ritualized protest: Politics of transformation in the Kiev uprising. *Theory & Psychology*, 27(2), 222–241. <https://doi.org/10.1177/0959354317700288>
- Hill, T., Canniford, R., & Eckhardt, G. M. (2022). The roar of the crowd: How interaction ritual chains create social atmospheres. *Journal of Marketing*, 86(3), 121–139. <https://doi.org/10.1177/00222429211023355>
- Izadi Jeyran, A. (2013). Sensing rituals: A sensory ethnography of votive food in Tehran. *Iranian Journal of Anthropology Research*, 3(2), 25–45. <https://doi.org/10.22059/ijar.2014.50843>
- Jabbarli, R. (2024). Making and transcending boundaries: The effect of ritual on nationalism. *Theory and Society*, 53(6), 1415–1440. <https://doi.org/10.1007/s11186-024-09581-4>
- Johnson, S. K. (2022). Crisis, solidarity, and ritual in religiously diverse settings: A Unitarian Universalist case study. *Religions*, 13(7), 614. <https://doi.org/10.3390/rel13070614>

- Rahmani, J., & Farahzadi, Y. (2015). *Sofrehā-ye nazri dar Tehran: Āmeliat-e zanāneh dar jamā'at-e āyini* [Votive food gatherings in Tehran: Female agency in ritual communities]. *Iranian Journal of Anthropology Research*, 5(2), 183–200. <https://doi.org/10.22059/ijar.2015.59083>
- Rahmani, J., & Fayaz, E. (2006). *Manāsek-e azādāri va goftemān-e Karbalā dar dindārī-ye aghshār-e forudast-e shahrī* [Mourning rituals and the Karbala discourse in the religiosity of urban lower classes]. *Cultural Studies and Communication*, 2(6), 57–79.
- Rahmani, J., & Fayaz, E. (2007). *Manāsek-e azādāri va vojdan-e jam'ī dar Tashayyo 'e Īrānī* [Mourning rituals and collective consciousness in Iranian Shiism]. *Religion and Communication*, 14(32), 101–119. <https://doi.org/10.30497/rc.2008.1382>
- Rahmani, J., & Kazemi, A. (2011). Jamā'at-vāregi va jamā'at-e hey'ati [Communality and the community]. *Journal of Sociological Studies*, 18(39), 153–165.
- Sevinç, T. (2022). Three approaches to social unity and solidarity. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 25(4), 459–479. <https://doi.org/10.1080/13698230.2019.1697843>
- Shargh Daily. (2026, March 2). List of Tonight's Public Gathering Locations Across Tehran's 22 Districts. <https://www.sharghdaily.com/fa/tiny/news-1091434>
- Sheikhi, S. (2026). An exploratory study and typology of popular gatherings in the Ramadan War and the presentation of solutions for their social enhancement. *Reports*, 34(3), e21597. <https://doi.org/10.22034/mrc.report.21597>
- Solomon, T. (2023). Up in the air: Ritualized atmospheres and the global Black Lives Matter movement. *European Journal of International Relations*, 29(3), 576–601. <https://doi.org/10.1177/13540661231181989>
- Stephens, N., Vrikki, P., Riesch, H., & Martin, O. (2022). Protesting populist knowledge practices: Collective effervescence at the March for Science London. *Cultural Sociology*, 16(2), 212–230. <https://doi.org/10.1177/17499755211033556>
- Tani, K. (2025). *Ashura as submission and rebellion: An ethnography on Shia rituals in contemporary Iran*. Brill.
- Tasnim News Agency. (2026, March 2). Main gathering squares for Tehran residents announced. <https://tasnimnews.ir/3529459>
- Thulin, E., & Vilhelmson, B. (2025). Themes of togetherness: Examining space-sharing sociality among older people. *Social Science & Medicine*, 369, 117828. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2025.117828>
- Varzi, R. (2002). *Visionary terrains of post-revolution Iran: War, youth culture, media and public space* [Doctoral dissertation, Columbia University].
- Vassenden, A., Hoynes, N., Price, T., & Tavory, I. (2026). Between two rituals: Face and effervescence as moments of social life. *American Sociological Review*, 91(3), 379–404. <https://doi.org/10.1177/00031224261441865>

Iranian Cultural Research

Abstract

مقاله پژوهشی

باهم‌بودگی در گسست و تکر؛ مردم‌نگاری تفسیری تجمعات شبانه جنگ رمضان در شهر تهران

طاهره خزایی^۱

دریافت: ۱۴۰۵/۰۳/۰۳؛ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۱۰

چکیده

جنگ، هم‌زمان با گسست در نظم تعاملات اجتماعی - عاطفی، می‌تواند زمینه‌ساز شکل‌گیری صورت‌های جدیدی از باهم‌بودگی جمعی شود. این پژوهش، با تأکید بر تشدید شکاف حاکمیت - مردم و دوقطبی شدن جامعه ایرانی، با محوریت نظریه زنجیره‌های آیینی تعاملی کالینز و بهره‌گیری از مفاهیم تکمیلی، به تحلیل صورت‌های باهم‌بودگی جمعی می‌پردازد که در بستر گسست‌های اجتماعی و اختلال در تعاملات روزمره ناشی از جنگ، در میان جمعیتی متکثر و ناهمگون شکل می‌گیرد. رویکرد روش‌شناختی پژوهش، مردم‌نگاری تفسیری است و داده‌های مورد تحلیل، یادداشت‌های تأملی پژوهشگر حاصل از مشاهده مشارکتی در تجمعات جنگ رمضان است که با روش تحلیل مضمون تحلیل شده‌اند. مضامین به‌دست‌آمده عبارت‌اند از: «وضعیت آستانه‌ای و عادی‌سازی زیستن در جنگ» با بازتنظیم رژیم عاطفی - تعاملی؛ «اتمسفر اجتماعی و هم‌حضور جهانی متفاوت در جنگ» از مواجهه تا غیاب و تماشا؛ «باهم‌بودگی و بازآرایی فضاها شهری» در تکر موقعیت‌های تعاملی؛ و در نهایت، «اتمسفر آیینی و موقعیت‌های تشدید عاطفی» در تراکم مناسک آیینی. بر اساس نتایج نظری پژوهش، باهم‌بودگی نه وضعیتی پایدار و نه پیامد همگونی اجتماعی، بلکه دستاوردی موقعیتی، موقت و بازتنظیم‌شونده است که از خلال هم‌حضورهای متفاوت، تعاملات خرد، بازآرایی فضا و تراکم آیینی شکل می‌گیرد و با تغییر موقعیت دگرگون می‌شود. بنابراین، در شرایط بحران، تکر اجتماعی لزوماً به همبستگی یکپارچه تبدیل نمی‌شود؛ بلکه در میان فاصله‌ها و تفاوت‌های موجود، امکان‌های موقتی برای باهم‌بودن پدیدار می‌شوند.

کلیدواژه‌ها: زنجیره‌های آیینی تعاملی، اتمسفر اجتماعی، باهم‌بودگی، تجمعات شهری، جنگ

۱. گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

tahereh.khazaei@ut.ac.ir ✉

۱. مقدمه و بیان مسئله

جنگ و حملات تروریستی - نظامی، فراتر از یک رخداد خشونت‌آمیز، با بازآرایی روابط اجتماعی می‌تواند به شکل‌گیری صورت‌هایی از همبستگی و انسجام در جامعه مورد تهاجم بینجامد. تهدید بیرونی می‌تواند با برانگیختن احساس هراس، ناامنی و ترس، افراد جامعه را به یکدیگر نزدیک و شکل‌گیری تصویری از «ما» در برابر «آنها» را تقویت کند (کالینز، ۲۰۰۴ ب). از این منظر، جنگ و بحران نه تجربه‌ای صرفاً مخرب، بلکه فرصتی برای بازتعریف و بازساخت روابط، مرزهای جمعی و احساس تعلق میان افراد جامعه است.

ایران در یک سال اخیر، دوبار هدف حمله نظامی آمریکا و اسرائیل واقع شد؛ اولی «جنگ ۱۲ روزه» و دومی، به دلیل هم‌زمانی با ماه رمضان، «جنگ رمضان» نامیده شد که تقریباً ۴۰ روز ادامه یافت و به آتش‌بس منتهی شد. با تأیید خبر شهادت آیت‌الله خامنه‌ای، بر اساس اعلام رئیس شورای هماهنگی تبلیغات اسلامی استان تهران، برگزاری تجمعات مردمی در قالب گردهمایی‌های میدانی و کاروان‌های عزاداری خودرویی و موتوری از روز ۱۲ اسفند، به مدت ۷ شب، برنامه‌ریزی شد (شرق، ۱۴۰۵). این تجمعات، با درخواست و تأیید رهبر جدید، آیت‌الله مجتبی خامنه‌ای، فرماندهان نظامی و مسئولان سیاسی، به‌عنوان پشتیبان میدان جنگ و ذیل شعار «میدان با ما، خیابان با شما» تداوم یافت و در پی استقبال گروه‌هایی از مردم، در تمام شب‌های جنگ و پس از آتش‌بس، در بسیاری از نقاط شهری و حتی روستایی برگزار شد.

اهمیت مطالعه جامعه‌شناختی این تجمعات^۱ به زمینه اجتماعی این گردهمایی‌ها بازمی‌گردد؛ چراکه کمتر از دو ماه قبل از حمله نظامی آمریکا - اسرائیل، جامعه ایرانی در ۱۸ و ۱۹ دی‌ماه ۱۴۰۴، خشونت‌بارترین اعتراضات اجتماعی را تجربه کرده بود. مواجهه خشونت‌آمیز حاکمیت و معترضان و تعداد بالای کشته‌شدگان، شکاف اجتماعی را عمیق

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۲۳۲

دوره ۱۹، شماره ۳
پاییز ۱۴۰۵
پایه ۷۵

۱. منظور از تجمعات، به‌طور کلی، مراسمی است که با محوریت جنگ رمضان، به‌ویژه در شب‌ها و به‌صورت مناسبی در برخی روزها برگزار شد.

و دوقطبی‌شدگی جامعه را تشدید کرد. بر اساس مشاهدات میدانی، این تجمعات در شب‌های آغازین بیشتر دربرگیرنده افرادی بود که با نام «هسته سخت نظام»^۱ شناخته شده و معمولاً در مراسم مناسبتی رسمی و حاکمیتی شرکت می‌کنند؛ اما به تدریج بر تنوع و تعداد جمعیت حاضر در تجمعات افزوده شد و گروه‌های دیگری از مردم با سبک پوشش و ظاهر متفاوت به این گردهمایی‌ها پیوستند.^۲ بنابراین، میدان گردهمایی‌ها به فضایی دربرگیرنده افرادی ناهمگون با نگرش‌های سیاسی، فرهنگی و اجتماعی مختلف و سبک‌های متفاوت زندگی در کنار یکدیگر تبدیل شد. مسئله اجتماعی این پژوهش از تلاقی شکل‌گیری گردهمایی این جمعیت متکثر و ناهمگون در زمینه گسست سیاسی و اجتماعی میان حاکمیت و مردم و تشدید دوقطبی‌شدگی جامعه صورت‌بندی می‌شود.

شکل‌گیری این گردهمایی‌ها دارای اهمیت است؛ چراکه حمله نظامی خارجی افراد را لزوماً پیرامون یک «ما»ی از پیش موجود گرد هم نیاورد. این گردهمایی‌ها موقعیتی جامعه‌شناختی برای مشاهده شکل‌گیری «باهم‌بودگی» در شرایط گسست است؛ چراکه افراد شرکت‌کننده در این تجمعات نه به سبب تعلق به یک «ما»ی پیشینی کنار هم قرار می‌گیرند و نه با وارد شدن به این گردهمایی‌ها، تفاوت‌ها و تکرشان از بین می‌رود. بنابراین، آنچه باید فهم شود، چیستی و چگونگی فرایندهای خرد تعاملی عاطفی - اجتماعی است که این باهم‌بودگی احتمالاً موقت را برمی‌سازد.

۲. پیشینه تحقیق

مناسک مذهبی شیعی و عاطفه و همبستگی اجتماعی؛ فضای عمومی، اتمسفر و همگرایی موقت؛ و سوم، بحران، مناسک و همبستگی اجتماعی، سه دسته از موضوعات مطالعات پیشین را تشکیل می‌دهند.

۱. هسته سخت نظام، عباری است که در بین‌الاذهانیت جامعه ایرانی، به‌عنوان طرفداران بی‌قیدوشرط نظام سیاسی جمهوری اسلامی شناخته می‌شوند. این عبارت را در ادبیات مردم‌نگارانه می‌توان ذیل مقولات بومی (emic) تعریف کرد.
۲. تعداد جمعیت مشارکت‌کننده در این اجتماع‌ها موضوع این نوشتار نیست، اگرچه آمارهای اعلام‌شده مورد مناقشه بسیار است.

در دسته نخست، رحمانی و فیاض (۱۳۸۶ و ۱۳۸۵) نشان می‌دهند که مناسک مذهبی از طریق مشارکت بدنی و عاطفی، به شکل‌گیری و تقویت روابط اجتماعی و همبستگی کمک می‌کند. ایزدی جیران (۱۳۹۲) بر نقش بدن‌ها، حواس، اشیای مادی و روابط در تولید شور و حال جمعی تأکید دارد. رحمانی و فرحزادی (۱۳۹۴) نیز نقش آیین در تقویت پیوندهای اجتماعی و جماعت آیینی را برجسته می‌دانند. رحمانی و کاظمی (۱۳۹۲) با مطالعه جماعت هیئت، به رابطه میان جماعت، هویت اجتماعی و شکل‌های همبستگی پرداخته‌اند. در مطالعات جدیدتر، جبارلی^۱ (۲۰۲۴) نشان می‌دهد که آیین‌های شیعی می‌توانند مرزهای جماعت آیینی را پشت سر گذاشته و در شرایطی به تولید یا تقویت هویت ملی منجر شوند. تانی^۲ (۲۰۲۵) نیز در مردم‌نگاری مناسک عاشورا، آیین را عرصه‌ای برای شکل‌دهی به بدن‌های جمعی، تنظیم عواطف و بازتولید یا به چالش کشیدن روابط قدرت می‌داند. بر اساس این مطالعات، مناسک شیعی با پیوند عواطف، نمادها، عناصر مادی و روابط اجتماعی، ظرفیت مهمی برای تقویت و تولید جماعت و همبستگی دارند. میدان مطالعه این پژوهش‌ها عمدتاً مناسک مذهبی و جماعت‌های نسبتاً مشخص بوده و چگونگی شکل‌گیری صورت‌های موقت و سیال باهم‌بودگی در اجتماعات فاقد تعلق به یک جماعت آیینی مشترک را مورد توجه قرار نداده‌اند.

در دسته دوم، ورزی^۳ (۲۰۰۲) نقش فضای عمومی را در بازآرایی روابط اجتماعی و شکل‌های حضور در شهر نشان می‌دهد. امیریان^۴ و همکاران (۲۰۲۶) نیز با استفاده از مفهوم «اتمافر»، به کیفیت‌های عاطفی و موقتی فضای عمومی و نقش آن‌ها در بازپس‌گیری یا بازتعریف فضا توسط جوانان توجه می‌کنند. بر اساس یافته‌ها، تغییر کیفیت عاطفی فضا می‌تواند امکان‌هایی برای ابراز احساس، هویت، آزادی، تعلق و

1. Jabbarli
2. Tani
3. Varzi
4. Amirian

همبستگی و موقعیت‌های موقت تعلق و همگرایی ایجاد کند. در مجموع، این مطالعات بر رابطه میان فضا، قدرت و کیفیت عاطفی آن و نقش فضای عمومی در ایجاد موقعیت‌های موقت تعلق و همگرایی تأکید دارند و مسئله آن‌ها چگونگی تغییر کارکرد فضاهای شهری و الگوهای حضور، تعامل و زندگی روزمره و نقش آن در شکل‌گیری باهم‌بودگی موقت میان افراد ناهمگون نیست.

در دسته سوم، جانسون^۱ (۲۰۲۲) نشان می‌دهد که آیین‌های جمعی در شرایط بحران، با تکیه بر منابع آیینی و نمادین تثبیت شده، از طریق تشدید عواطف و نمادهای مشترک می‌توانند به شکل‌گیری همبستگی اجتماعی منجر شوند. استفانز^۲ و همکاران (۲۰۲۲) نیز بر این نظرند که هم‌حضور، تمرکز مشترک، تعامل و کشش هماهنگی می‌تواند به شکل‌گیری انرژی عاطفی و احساس تعلق جمعی منجر شود. کالینز^۳ (۲۰۰۴ الف؛ ۲۰۱۲) نیز نشان می‌دهد که بحران می‌تواند از طریق شوک عاطفی، فعال‌شدن نمادهای مشترک و تشدید احساسات جمعی، به افزایش موقت احساس «ما» بودن و همبستگی اجتماعی منتهی شود و با فروکش کردن عواطف ناشی از بحران، امکان بازگشت شکاف‌های پیشین وجود دارد. این دسته از مطالعات، آیین و تجمع را در شرایط بحران دارای ظرفیت ایجاد احساس «ما» بودن و تقویت همبستگی اجتماعی توصیف می‌کنند؛ در حالی که عمدتاً بر موقعیت‌هایی متمرکز هستند که منابع آیینی تثبیت شده، هدف مشترک، جماعت یا چارچوب هویتی مشخصی وجود دارد.

در مطالعات متمرکز بر تجمعات جنگ رمضان نیز، بیشتر تحلیل‌ها در قالب یادداشت‌ها و نشست‌های تحلیلی بوده‌اند.^۴ در یک مطالعه سازمان‌یافته، شیخی (۱۴۰۵) تجمعات شبانه را بر اساس تفاوت‌های ساختاری و الگوهای مشارکت، در پنج سنخ تجمعات رسمی میادین اصلی، هیئت، محله‌محور، میدان‌های متصل به محله و

1. Johnson

2. Stephens

3. Collins

۴. از جمله، یادداشت‌ها و نشست‌های تحلیلی درباره اجتماعات شبانه، مناسک و جنگ و همبستگی اجتماعی.

تجمعات ملی غیررسمی تیپ‌بندی کرده است. در مرور کلی پژوهش‌ها، به نظر می‌رسد چگونگی شکل‌گیری باهم‌بودگی در هم‌زمانی بحران و گسست اجتماعی، موضوع پژوهشی پیش از این نبوده است. بنابراین، هدف پژوهش پیش‌رو، نشان‌دادن چیستی و چگونگی فرایند اجتماعی شکل‌گیری احساس موقت «ما بودن» و «باهم‌بودگی» در میان جمعیتی فاقد یک «ما»ی از پیش موجود و بر بستر گسست‌های پیشین جامعه و بحران ناشی از وقوع جنگ است. پژوهش به این پرسش پاسخ می‌دهد که اجتماعات جنگ رمضان چگونه به موقعیتی برای شکل‌گیری باهم‌بودگی اجتماعی - عاطفی تبدیل شده و این باهم‌بودگی موقت در جریان تعاملات میان حاضران، به‌عنوان جمعیتی متکثر و ناهمگون، چگونه ساخته می‌شود؟

۳. چارچوب مفهومی

چارچوب مفهومی پژوهش بر نظریه «زنجیره‌های آیینی تعاملی»^۱ کالینز متمرکز است (کالینز، ۲۰۰۴ الف؛ ۲۰۱۴). آیین تعاملی بر مجموعه‌ای از شرایط و فرایندهای متقابل بنا شده است که از «هم‌حضور بدنی»^۲ یا «گردهمایی»^۳ افراد در یک موقعیت مشترک آغاز می‌شود. هم‌حضور افراد در یک فضا، امکان ایجاد توجه مشترک و هماهنگی در جریان تعامل را فراهم می‌کند و زمینه را برای شکل‌گیری آیین تعاملی فراهم می‌سازد (کالینز، ۲۰۰۴ الف). دومین مفهوم، «جوشش جمعی»^۴ یا سرزندگی عاطفی جمعی، به معنای تجربه عاطفی تشدیدشده در موقعیت جمعی است. تمرکز توجه و هماهنگی افراد هم‌حضور بر موضوع، نماد یا کنش مشترک، تجربه عاطفی را تشدید می‌کند. در چنین موقعیتی، انرژی عاطفی^۵ در فرایند آیین تعاملی^۶ تولید و تقویت می‌شود که

1. Interaction Ritual Chains
2. Physical/Bodily co-presence
3. Group assembly
4. Collective Effervescence
5. Emotional Energy
6. Interaction Ritual

می‌تواند آمادگی برای شرکت در تعاملات بعدی را در پی داشته باشد. همبستگی^۱ از پیامدهای آیین تعاملی است که به احساس تعلق به جمع و خودی بودن اشاره دارد. همبستگی می‌تواند از تجربه عاطفی مشترک و مشارکت در موقعیت آیینی شکل گرفته و با به‌کارگیری نمادهای عضویت گروهی^۲ تثبیت و بازتولید شود (کالینز، ۲۰۰۴ الف؛ ۲۰۱۴). همچنین، تجربه احساسات یا استانداردهای اخلاقی مشترک^۳ می‌تواند در شکل‌گیری و تقویت همبستگی گروهی نقش داشته باشد (کالینز، ۲۰۰۴ الف). نظریه کالینز بر صورت‌بندی سازوکارهای درون موقعیت آیینی و پیامدهای عاطفی آن متمرکز است. این محدودیت نظری، با توجه به بستر اجتماعی خاص پژوهش، یعنی شکل‌گیری تجمعات در تلاقی گسست‌ها و شکاف‌های عمیق اجتماعی با بحران جنگ و همچنین حضور جمعیت متکثر و ناهمگون، کاربست رویکردهای تکمیلی را ضروری می‌سازد.

گئورگسون و توماسین^۴ (۲۰۱۷) در مطالعه‌ای متمرکز بر تجمعات اعتراضی نشان داده‌اند که موقعیت‌های بحرانی و آیینی می‌توانند عرصه‌ای برای دگرگونی و بازآرایی عواطف و روابط اجتماعی باشند. آن‌ها با واردکردن مفهوم «کانون آستانه‌ای»^۵ به مطالعه شکل‌گیری تعاملات در موقعیت بحرانی پرداخته‌اند که به پژوهش پیش‌رو در فهم تغییرات موقعیت اجتماعی در وضعیت بحران و تأثیر آن بر تعاملات جمعی کمک می‌کند. «اتمافر اجتماعی»^۶ (هیل، کنیفورد و اکارت، ۲۰۲۲) با فرابردن تحلیل از احساسات فرد، باهم‌بودگی را در پیوند با تغییر حال‌وهوای جمعی، هماهنگی و حرکت بدن‌ها با صدا و دیگر مؤلفه‌های موقعیت هم‌حضور و کیفیت فضا فهم می‌کند.

1. Solidarity
2. Symbols of group membership
3. Moral sentiments / standards
4. Georgsen & Thomassen
5. Liminal hotspot
6. Social atmosphere

مفهوم «اتمسفرهای آیینی»^۱ (سولومون، ۲۰۲۳) بر کیفیت‌های عاطفی منتشر و محیطی تأکید و نشان می‌دهد که همه مشارکت‌کنندگان الزاماً یک احساس یکسان را تجربه نمی‌کنند. اتمسفرهای آیینی امکان فهم باهم‌بودگی در جمعیت متکثر و ناهمگون، بدون یکدست‌دانستن عواطف، را فراهم می‌کند. واسندن^۲ و همکاران (۲۰۲۶) بر ماهیت بازگشتی و غیرخطی فرایندهای آیینی و پویایی موقعیتی تأکید کرده و بر این نظرند که فرایندهای آیینی توالی خطی و یک‌سویه ندارند و در فرایند تعامل و به‌صورت بازگشتی می‌توانند یکدیگر را تقویت، تشدید یا تعدیل کنند. آن‌ها با طرح مفهوم «مسیرهای آیینی»^۳ بر شکل‌گیری مناسب درون موقعیت و تغییر آن در فرایند تعامل تأکید داشته و اهمیت پویایی‌های درون موقعیتی را در تحلیل آیین برجسته می‌کنند.

در این پژوهش، «باهم‌بودگی»^۴ به فرایند فعال‌شدن و صورت‌بندی موقت یک «ما» در موقعیت جمعی اشاره دارد که افراد، با وجود تفاوت‌ها و ناهمگونی‌های اجتماعی، در یک موقعیت مشترک قرار می‌گیرند. مفهوم باهم‌بودگی به شکل‌های متفاوت «بودن با دیگران»، به معنای هم‌مکانی^۵ یا به اشتراک گذاشتن زمان و فضا با دیگران، اشاره دارد و هر نوع فعالیتی را دربرمی‌گیرد که در نزدیک‌بودگی افرادی با پیوندهای قوی یا ضعیف با یکدیگر انجام می‌شود (تولین و ویلهلمسون، ۲۰۲۵). با این حال، در این پژوهش، باهم‌بودگی به صورت‌بندی یک «ما»ی موقعیتی در بستر گسست و بحران جنگ اشاره دارد.^۶ در این موقعیت، تعلق به سرزمین و جامعه ملی و نمادهای مرتبط با «ایران» در برخی موقعیت‌ها به محور مشترک توجه و همگرایی تبدیل می‌شود. از این منظر،

1. Ritualized atmospheres
2. Vassenden
3. Ritual trajectories
4. Togetherness
5. Co-location

۶. ادعای فقدان تعلق به یک «ما»ی از پیش موجود، به معنای فقدان مطلق چنین تعلقی نیست؛ بلکه به کم‌رنگ و کمتر مشاهده‌پذیر بودن تعلق مشترک در شرایط گسست سیاسی - اجتماعی اشاره دارد. از این منظر، مسئله پژوهش شکل‌گیری یک «ما» از هیچ نیست، بلکه برجسته‌شدن موقت و موقعیتی تعلقی مشترک در شرایط بحران و تهدید بیرونی است، در حالی که تکثر اجتماعی همچنان پابرجاست.

باهم‌بودگی نه برآمده از شباهت و یکسانی افراد، بلکه به معنای برآمدن و صورت‌بندی موقتی یک «ما» از درون تکثر است؛ «ما»یی که در مواجهه با تهدید بیرونی برجسته می‌شود، بدون آن‌که الزاماً تفاوت‌های میان افراد را از بین ببرد. این تلقی با رویکردهای جدید به «وحدت اجتماعی»^۱ هم‌خوان است که زمینه و تعلق‌های مشترک، از جمله هویت ملی، را یکی از مبانی شکل‌گیری وحدت اجتماعی می‌داند (سَوینچ، ۲۰۲۲).

در تحلیل گردهمایی‌ها از منظر کالینز، تجمعات به مثابه موقعیت‌هایی برای شکل‌گیری تعاملات اجتماعی - عاطفی میان افرادی متنوع و متکثر هستند. مشارکت‌کنندگان، جمعیتی متکثر و ناهمگون‌اند که در شرایط جنگ، پیرامون تعلق به یک چارچوب سرزمینی گرد هم آمده‌اند. هم‌حضور و تمرکز بر موضوع‌ها و نمادهای مشترک و فعالیت‌های جمعی می‌تواند برانگیختگی عاطفی و زمینه شکل‌گیری احساس موقتی از «ما» بودن و باهم‌بودگی را فراهم کند. باهم‌بودگی پیامدی خطی و قطعی از تعامل آیینی نیست؛ بلکه زمینه بحرانی، کیفیت اتمسفر اجتماعی شکل‌گرفته در جریان تعامل، تفاوت عواطف مشارکت‌کنندگان و پویایی بازگشتی فرایندهای آیینی در پدیدآمدن باهم‌بودگی و تغییر آن نقش دارند.

محور این پژوهش، تحلیل فرایندهای خرد تعاملات اجتماعی - عاطفی و چگونگی پیوند بدن‌ها، کش‌ها، عواطف و نمادهاست. مفاهیم نظریه کالینز، به‌عنوان دریچه فهم این گردهمایی‌ها، به تحلیل هم‌حضور مشارکت‌کنندگان در تجمعات، کانون‌های تمرکز مشترک آن‌ها، نمادهای جمعی، شیوه‌های تعامل، حال‌وهوای جمعی، سرزندگی عاطفی و صورت‌بندی مرزهای «ما» و «آن‌ها» کمک می‌کند. به این ترتیب، تمایز این پژوهش نه در کاربرد نظریه زنجیره‌های تعامل آیینی کالینز در زمینه‌ای متفاوت، بلکه به بازاندیشی مسئله باهم‌بودگی در شرایط گسست و تکثر بازمی‌گردد. بخش بزرگی از ادبیات آیین تعاملی به چگونگی تولید همبستگی و انرژی عاطفی از خلال تعاملات جمعی می‌پردازد؛ اما این پژوهش، با فهم گردهمایی‌ها در بستری از گسست اجتماعی

و در میان جمعیتی متکثر، باهم‌بودگی را نه امری از پیش موجود یا پیامد همبستگی و همگونی پیشینی، بلکه دستاوردی موقعیتی و موقت می‌فهمد که از خلال فرایندهای تعاملی - عاطفی شکل گرفته و با تغییر ترکیب جمعیت و کیفیت موقعیت، تغییر می‌کند. بنابراین، سهم این پژوهش، جابه‌جایی کانون تحلیل از تولید همبستگی به امکان‌پذیری و پویایی باهم‌بودگی در شرایط گسست و تکثر است.

۴. روش

رویکرد روش‌شناختی این پژوهش کیفی و مردم‌نگاری تفسیری است. تفسیر در اینجا نه به معنای مطالعه ذهنیت افراد و تفسیر معناهای روایت‌شده نزد ایشان، بلکه منظور، تفسیر کنش‌ها، روابط و تعاملات متقابل کنشگران در میدان و نیز تفسیر نشانه‌ها و موقعیت‌های اجتماعی‌ای است که از مشاهده کنشگران در میدان و تعاملات آن‌ها با یکدیگر توسط پژوهشگر انجام می‌شود. میدان مطالعه پژوهش، گردهمایی‌ها و به‌طور متمرکزتر، تجمعات شبانه برگزارشده در خیابان‌ها و میدان‌های شهر تهران، پس از آغاز جنگ رمضان و حمله اسرائیل و آمریکا به ایران است. نخستین گردهمایی رسمی اعلام‌شده به صبح روز یکشنبه ۱۰ اسفند بازمی‌گردد؛ اما بر اساس روایت‌ها و گزارش‌های میدانی، گروه‌هایی از مردم از همان شب ۹ اسفند و نیز در زمان سحر و اعلام رسمی خبر شهادت رهبر نظام از سوی منابع رسمی، در میدان انقلاب حضور یافته بودند. در هر یک از ۲۲ منطقه شهر تهران، یک میدان اصلی به‌طور رسمی به‌عنوان محل گردهمایی مشخص شد (تسنیم، ۱۴۰۴)؛ اما کانون‌های محله‌ای نیز در برخی محلات، مکان تشکیل گردهمایی‌های مردم بودند.^۱ تجمعات شبانه معمولاً از ساعت ۲۰ آغاز و تا ساعت ۲۲، در قالب حضور مردمی، و پس از آن، در برخی محلات، در قالب کاروان خودرویی تا ساعت ۲۳ یا ۲۴ ادامه می‌یافت.

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۲۴۰

دوره ۱۹، شماره ۳
پاییز ۱۴۰۵
پایه ۷۵

۱. پژوهش دفتر مطالعات اجتماعی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، سنخ‌بندی‌ای از تجمعات شبانه انجام داده است که در بخش «مرور ادبیات تجربی پیشین» به آن اشاره شد (شیخی، ۱۴۰۵). در مشاهدات میدانی نیز، علاوه بر میدان‌های اصلی، کانون‌های محله‌ای با کارکردهای متفاوت مشاهده شد؛ از جمله مسجد جوادالانمه در محله سی‌متری جی و شهرک غرب.

انتخاب محله‌ها و میدان‌ها با اولویت دسترسی به مترو و وسایل حمل و نقل عمومی صورت گرفت. ساعت حضور پژوهشگر در تجمعات شبانه، کمی پیش از آغاز تجمع و با هدف مشاهده چگونگی زمینه‌چینی‌های میدان و شکل‌گیری اولیه گردهمایی آغاز می‌شد و معمولاً پیش از پایان ساعت کار مترو تهران پایان می‌یافت. معیار دیگر انتخاب میدان‌ها، تنوع آن‌ها از نظر موقعیت اقتصادی - اجتماعی و جغرافیایی بود؛ به گونه‌ای که مناطق مختلف شهر تهران را دربرگیرد و امکان مشاهده موقعیت‌های متفاوت تجمع و مقایسه آن‌ها فراهم شود.^۱ بر این اساس، در اغلب میدان‌ها، پژوهشگر یک بار حضور یافت تا تنوع موقعیت‌های فضایی و اجتماعی تجمعات را مشاهده کند. در مقابل، میدان‌های انقلاب و جمهوری، به دلیل مرکزیت، اهمیت نمادین، برگزاری مراسم متعدد و دسترسی آسان‌تر، در چندین نوبت مورد مشاهده قرار گرفتند. این انتخاب، امکان مشاهده تفاوت در ترکیب حاضران، نوع فعالیت‌ها، میزان مشارکت و کیفیت تعاملات در موقعیت‌های مختلف تجمع را فراهم کرد.

روش گردآوری و تولید داده‌های میدانی، مشاهده مشارکتی^۲، به معنای غوطه‌وری در زیست افراد حاضر در تجمعات (کرسول، ۱۳۹۱، ۹۳) و گفت‌وگوهای روزمره و خودجوش با حاضران است. پژوهشگر بیش از ۷۰ ساعت حضور، مشاهده و مشارکت میدانی در تجمعات داشته و منبع تحلیل، یادداشت‌های میدانی تأملی^۳ ثبت‌شده از این گردهمایی‌ها و بازسازی صحنه‌هاست. با توجه به شرایط حساس و ملتهب جنگ و آتش‌بس، تجربه سه مورد جلب پژوهشگر^۴ توسط نیروهای انتظامی - امنیتی، توصیه همکاران و ملاحظات امنیتی پژوهشگر و حاضران در میدان، از انجام گفت‌وگوهای

۱. شمال تهران (باغ فردوس، تجریش)، شمال شرق و شرق (هفت حوض)، شرق (شهدا)، جنوب شرق (خراسان)، مرکز (جمهوری، منیریه، انقلاب، میدان ولیعصر)، جنوب و جنوب غرب (ابوذر، سی‌متری جی)، شمال غرب و غرب (شهرک غرب).

2. Participant Observation

3. Reflexive fieldnotes

۴. سه مورد جلب پژوهشگر توسط نیروهای انتظامی - امنیتی در میدان‌های انقلاب، منیریه و ولیعصر رخ داد. در هر سه مورد، پس از بررسی مدارک و طرح پرسش‌هایی درباره علت حضور پژوهشگر و فعالیت او در میدان، با رفع سوء تفاهم، امکان بازگشت به میدان فراهم شد؛ با این حال، به دلیل جلب توجه حاضران، پژوهشگر از ادامه حضور در آن گردهمایی‌ها انصراف داد.

رسمی پرهیز و تنها به گفت‌وگوهای عادی و خودجوش با حاضران بسنده شد. تمرکز پژوهش بر فرایندهای تعاملی بوده و چگونگی شکل‌گیری تجمعات و انجام کنش‌های جمعی در بستر طبیعی، مشاهده مشارکتی را به روش مناسب‌تری برای تولید و گردآوری داده‌ها، با کمترین مداخله در موقعیت طبیعی میدان، تبدیل کرد.

فرایند مشاهده و مشارکت در تجمعات تا زمانی ادامه یافت که مشاهدات و ثبت یادداشت‌های میدانی، امکان مشاهده و مقایسه موقعیت‌های متنوع و بسط و تفسیر الگوهای معنایی مرتبط با پرسش پژوهش را فراهم کرد. کفایت داده‌ها در این پژوهش نه به معنای تکرار صرف مشاهدات یا رسیدن به اشباع، بلکه بر اساس غنای تحلیلی داده‌ها و توان آن‌ها برای آشکارساختن شکل‌ها و وجوه متفاوت باهم‌بودگی در موقعیت‌های مختلف میدان ارزیابی شد (براون و کلارک، ۲۰۲۱).

جدول ۱. توضیحات و اطلاعات درباره مشارکت و حضور در میدان

ردیف	تاریخ / ۱۴۰۴-۴۰۵	میدان / محله حضور	رویداد خاص / توضیحات
۱	۹ اسفند ^۱	جمهوری - کشور دوست	آغاز حمله امریکا-اسرائیل
۲	۱۰ اسفند	انقلاب	تأیید شهادت آیت‌الله خامنه‌ای
۳	۲۰ اسفند	انقلاب	تشییع فرماندهان نظامی
۴	۲۶ اسفند	انقلاب	تشییع شهدای ناو دنا (لغو شد)، چهارشنبه‌سوری
۵	۲۷ اسفند	انقلاب	تشییع شهدای ناو دنا و شهید لاریجانی
۴	۲۸ اسفند	بهشت زهرا-قطعه شهدای جنگ ^۲	آخرین پنج‌شنبه سال ۱۴۰۴
۷	۲۹ اسفند	انقلاب	مراسم تحویل سال ۱۴۰۵، آخرین روز ماه رمضان

۱. نخستین حضور پژوهشگر در میدان، ظهر ۹ اسفند و چند ساعت پس از آغاز حمله نظامی آمریکا-اسرائیل، در محدوده جمهوری - کشور دوست بود. در آن زمان هنوز تجمعی شکل نگرفته بود و حضور پراکنده اما غیرعادی مردم، گفت‌وگوهای خیابانی و پیگیری اخبار مشاهده شد.

۲. حضور در بهشت زهرا در آخرین پنج‌شنبه سال، با توجه به موقعیت نمادین این مکان و احتمال شکل‌گیری تجمعی خودجوش در میانه جنگ انجام شد. در این موقعیت، مشاهدات عمدتاً بر کنش‌ها و گفت‌وگوهای گروهی از رزمندگان قدیمی جنگ ایران و عراق متمرکز بود.

ردیف	تاریخ / ۴۰۵-۱۴۰۴	میدان / محله حضور	رویداد خاص / توضیحات
۸	۲۹ اسفند	سی متری جی	پس از تحویل سال، همراه با کاروان پیاده از مسجد جوادالائمه
۹	۴ فروردین ۱۴۰۵	انقلاب	-
۱۰	۵ فروردین	خراسان	-
۱۱	۷ فروردین	شهدا	هم‌زمانی تجمع با حمله نظامی و قطع برق منطقه
۱۲	۹ فروردین	جمهوری	-
۱۳	۱۰ فروردین	منیریه	-
۱۴	۱۱ فروردین	انقلاب	مراسم «روز پرچم»
۱۵	۱۴ فروردین	صنعت (شهرک غرب)	-
۱۶	۱۸ فروردین	انقلاب	شب پیش از پذیرش آتش‌بس؛ هم‌زمان با تشدید حملات
۱۷	۱۹ فروردین	انقلاب	نخستین شب بعد از برقراری آتش‌بس
۱۸	۲۰ فروردین	جمهوری تا خیابان کشوردوست	مراسم چهارم رهبر شهید
۱۹	۲۰ فروردین	باغ فردوس (موزه سینما)	برنامه «من ایرانم»
۲۰	۲۰ فروردین	تجربش	-
۲۱	۲۳ فروردین	انقلاب	نخستین شب پس از شکست مذاکرات در آتش‌بس
۲۲	۲۶ فروردین	هفت حوض (نبوت)	-
۲۳	۲۷ فروردین	ابوذر	-
۲۴	۲۸ فروردین	چهارراه ولیعصر تا میدان امام حسین	رزمایش «دختران جان‌فدای ایران»
۲۵	۳۰ فروردین	ولیعصر	-

در موضوع موقعیت پژوهشگر در میدان، پژوهشگر زن است و از نظر سنی با بخش قابل توجهی از حاضران در میدان تفاوت محسوسی نداشت. با توجه به اینکه بخش غالب زنان حاضر در تجمعات پوشش چادر داشتند، پژوهشگر، با وجود پوشیدن پوشش سراسر مشکی، از نظر سبک پوشش و ظاهر با الگوی غالب زنان حاضر در میدان تفاوت داشت. این تفاوت در پوشش و ظاهر، در کنار مشاهده‌گری فعال و هدفمند پژوهشگر، ممکن است در جلب توجه مأموران امنیتی مؤثر بوده باشد؛ اگرچه نمی‌توان علت این برخورد را با قطعیت به این عوامل نسبت داد. حضور پژوهشگر در میدان، هم‌زمان، دارای نوعی نزدیکی و فاصله با جمعیت بود. بنابراین، موقعیت پژوهشگر در میدان نه کاملاً بیرون از جمعیت و نه کاملاً همسان با آن بود؛ بلکه نوعی

حضور از نزدیک بود که هم امکان مشارکت و تعامل را فراهم می‌کرد و هم فاصله‌ای را برای مشاهده و تأمل حفظ می‌داشت.

برخورداری از این موقعیت دوگانه در شیوه حضور پژوهشگر نیز بازتاب داشت. حضور او صرفاً به مشاهده و مشارکت در برنامه‌های رسمی محدود نبود، بلکه با برخی کنش‌های جمعی و تعاملات نیز همراه بود. آغاز و مشارکت در گفت‌وگوهای خودجوش درباره تجمعات، حال‌وهوای میدان، اخبار جنگ و آتش‌بس، حرکت با حاضران در مسیرهای تعیین‌شده، همراه داشتن پرچم ایران و شرکت در مراسم پرچم‌گردانی، همراهی با جمعیت در دادن شعار، ایستادن در صف توزیع غذا و مشارکت در برخی فعالیت‌های فرهنگی برگزارشده در میدان‌ها، از جمله این فعالیت‌ها بود. این مشارکت‌ها به پژوهشگر امکان می‌داد تا موقعیت‌ها را از نزدیک مشاهده کرده و در جریان شکل‌گیری آن‌ها قرار گیرد. حضور پژوهشگر معمولاً تمام مدت برگزاری مراسم در میدان‌های گوناگون را شامل می‌شد؛ اما میزان مشارکت در همه موقعیت‌ها یکسان نبود. گاهی پژوهشگر با مشارکت در برنامه‌های رسمی و ازپیش‌تعریف‌شده میدان، در مرکز کنش جمعی قرار می‌گرفت و گاهی با فاصله بیشتر، به جست‌وجو و مشاهده موقعیت‌های حاشیه‌ای و تعاملات میان افراد در این موقعیت‌ها می‌پرداخت. تلاش می‌شد با حرکت و توقف در موقعیت‌های مختلف، لایه‌های متفاوت میدان و حضور مشارکت‌کنندگان مشاهده و ثبت شود. جابه‌جایی میان مشارکت و مشاهده، بخشی از فرایند تولید داده، تأمل در میدان و ثبت داده‌های مردم‌نگارانه در بستر طبیعی آن بود. داده‌های مردم‌نگارانه این پژوهش نه از مشاهده یک جمعیت ثابت و ازپیش‌تعریف‌شده، بلکه در جریان مواجهه پیوسته پژوهشگر با موقعیت‌های متغیر میدان شکل گرفت. جنسیت، موقعیت سنی و تفاوت‌های ظاهری و پوششی پژوهشگر نیز بخشی از همین موقعیت بود که بر اینکه با چه کسانی وارد گفت‌وگو شود، چه تعاملاتی شکل بگیرد و کدام موقعیت‌ها برای او قابل مشاهده یا مشارکت باشد، اثر می‌گذاشت. بنابراین، داده‌های میدانی به‌دست‌آمده از مشاهدات و گفت‌وگوهای خودجوش و عادی در

موقعیت‌های تعاملی، داده‌ای مستقل از موقعیت پژوهشگر نبود، بلکه در تعامل میان سه ضلع موقعیت میدان، کنش حاضران و نحوه حضور و مشارکت پژوهشگر تولید می‌شد و در فرایند تأمل، مورد بازخوانی و تفسیر قرار می‌گرفت.

در نوشتن یادداشت‌های میدانی تأملی یا بازاندیشانه، پژوهشگر از دریچه‌ای جامعه‌شناسانه به انتخاب، تفسیر و بازسازی صحنه‌ها، کنش‌ها، تعاملات، گفت‌وگوها، نمادها و تغییرات موقعیت اجتماعی می‌پردازد. بنابراین، یادداشت‌برداری از میدان بخشی از تفسیر مردم‌نگارانه است (امرسون و همکاران، ۲۰۱۱). یادداشت‌های میدانی فوری، به علت محدودیت امکان نوشتن در میدان و همچنین حساسیت‌هایی که از نظر امنیتی، به‌ویژه در شرایط جنگ، می‌توانست وجود داشته باشد، به‌صورت ضبط صوتی توصیفات، جزئیات و نکات صحنه‌ها با گوشی همراه انجام شد^۱ و پس از بازگشت از میدان، در قالب «یادداشت‌های تفصیلی»^۲ به‌صورت متنی منسجم بازنویسی شد. سپس، در مرحله بعد، بازسازی صحنه‌ها از خلال مرور و «تصویرسازی صحنه‌ها»^۳ انجام گرفت. ویژگی این مرحله، استفاده از جزئیات به‌دست‌آمده از مشاهده و حواس برای بازسازی صحنه‌هاست (امرسون و همکاران، ۲۰۱۱، ۵۷).

«کدگذاری باز»^۴ با تسلط بر آنچه در میدان رخ داده و غوطه‌ور شدن در یادداشت‌های میدانی به‌دست می‌آید. این کدگذاری کیفی نه با به‌کارگیری مضمون‌های ازپیش‌تعیین‌شده، بلکه با کشف آنچه در هر صحنه رخ داده و پرسش از معنای اجتماعی^۵ موقعیت‌ها صورت می‌گیرد. در مرحله بعد، یعنی «یادداشت‌های تحلیلی بر کد»^۶، پژوهشگر به دنبال تفسیر دلالت‌ها و پرسش‌های برآمده از کدهاست (امرسون و

۱. امرسون و همکاران بر یادداشت‌های فوری میدانی (Jotting Notes) به‌عنوان یادداشت‌های کوتاه و فوری برای ثبت جزئیات موقعیت تأکید دارند (امرسون و همکاران، ۲۰۱۱، ۲۹-۳۴).

2. Writing Detailed Notes

3. Depiction of Scenes

4. Open Coding

۵. منظور از معنای اجتماعی، معنای قابل مشاهده و بین‌الذهانی موقعیت است که در کنش‌ها، تعاملات، نشانه‌ها، نمادها و الگوهای مشارکت کنشگران در میدان متجلی می‌شود.

6. Writing Code Memos & Code Memo

همکاران، ۲۰۱۱، ۱۸۵). هدف مرحله بعد، یعنی «یادداشت تحلیلی تلفیقی»^۱، صورت‌بندی ایده‌های تحلیلی منسجم از خلال شناسایی روابط میان مشاهدات و کدهای پراکنده است (امرسون و همکاران، ۲۰۱۱، ۱۹۳-۱۹۶). تحلیل مردم‌نگارانه فرایندی تفسیری است که در آن شواهد میدانی، گفت‌وگوهای خودجوش و تحلیل انتزاعی در پیوند با یکدیگر قرار می‌گیرند و تحلیل پیرامون مضامین، با تمرکز بر صحنه‌ها و موقعیت‌های اجتماعی، صورت‌بندی می‌شود.

جدول ۲. کدگذاری و فرایند ساخت مضامین

مشاهدات میدانی	محور تحلیلی مضمون	مضمون نهایی
خلوت شدن فضای عمومی و کاهش تعاملات در روزهای نخست؛ بازگشت گفت‌وگو، کش‌های روزمره و عواطف متکثر با فاصله‌گیری از روزهای آغاز جنگ	گسست و بازتنظیم تعاملات اجتماعی-عاطفی	وضعیت آستانه‌ای و عادی‌سازی زیستن در جنگ با بازتنظیم رژیم عاطفی- تعاملی
هم‌زمانی اجتماع شبانه با کافه‌ها و فضاهای فراغت؛ تماشاگری و حضور حاشیه‌ای؛ مواجهه، فاصله‌گیری یا غیاب گروه‌های اجتماعی متفاوت	تنوع شیوه‌های حضور و سیالیت مرزهای درون/بیرون اجتماع	اتمسفر اجتماعی و هم‌حضور جهانی‌های متفاوت در جنگ؛ از مواجهه تا غیاب تماشا
شکل‌گیری صف‌ها، گفت‌وگوها، شوخی‌ها و تنش‌ها؛ تعامل میان افراد ناآشنا؛ کمک، قدردانی و تعامل میان مردم و ارائه‌دهندگان خدمات	تکثر موقعیت‌های خرد و موقت تعامل اجتماعی-عاطفی	باهم‌بودگی و بازآرایی فضاهای شهری در تکثر موقعیت‌های تعاملی
موسیقی، پرچم، تصاویر و هماهنگی بدن‌ها؛ همخوانی و حرکت جمعی؛ تلاقی نوروز، رمضان، سوگ و جنگ و بروز هم‌زمان عواطف متفاوت	تمرکز مشترک، هماهنگی جمعی و تشدید عواطف متکثر	اتمسفر آیینی و موقعیت‌های تشدید عاطفی در تراکم مناسک آیینی

۵. یافته‌ها

۵-۱. وضعیت آستانه‌ای و عادی‌سازی زیستن در جنگ با بازتنظیم رژیم عاطفی - تعاملی

از عصر روز ۹ اسفند و با آغاز حمله نظامی، وضعیت عادی شهر تغییر می‌کند. راننده خودروی ۲۰۶ توسی‌رنگی که روی باربند آن دو چمدان بزرگ و کوچک را با طناب نخ‌سیاه و قرمز پهنی بسته است، با نگاهی آمیخته با نگرانی و هیجان به چراغ قرمز سر چهارراه چشم دوخته است. دو کودکی که روی صندلی عقب، در کنار زن مسنی نشسته‌اند، درحالی‌که دست‌هایشان را در هوا تکان می‌دهند، با یکدیگر حرف می‌زنند. رفتار کودکان بازیگوشانه و تداعی‌گر شوقی کودکانه برای سفری برنامه‌ریزی نشده است. در یکی از شب‌های بازگشت از تجمع‌های شبانه، با مرد جوانی هم‌مسیر می‌شوم. می‌گویند که خانواده‌اش را به خانه پدر همسرش در شمال فرستاده و خودش به خاطر کارش در تهران مانده است: «کسی نیست با او حرف بزنم. از خانه بیرون می‌زنم. در خیابان هم آدم‌ها کم هستند، آن‌هایی هم که هستند، انگار توی خودشان فرو رفته‌اند و دوست ندارند یا شاید هم حوصله ندارند حرف بزنند». تجربه این مرد نشان‌دهنده تغییر رابطه مردم با فضای عمومی و گسستی موقت در تعاملات روزمره آن‌هاست. در بحران جنگ، به‌خصوص در روزهای نخست، تجربه فضای عمومی، تجربه‌ای به‌هم‌ریخته و تا حدی غیرقابل‌پیش‌بینی است. تعاملات اجتماعی - عاطفی دچار گسست شده و قواعد عادی حضور، تعامل و ارتباطات اجتماعی میان افراد در فضای عمومی تغییر کرده است؛ به‌گونه‌ای که قواعد پیشین در شرایط بحران کارایی خود را از دست می‌دهند.

دو زن جوان در اتوبوس با یکدیگر حرف می‌زنند: «کجا بریم؟ ما جنگ ۱۲ روزه رفتیم همدان، خانه برادر شوهرم. سخت بود. مگر در یک آپارتمان چند نفر می‌توانند زندگی کنند؟ چند روز؟ نمی‌شود خانه کسی زیاد بمانی. این جنگ که شروع شد، شوهرم چسب پهن خرید و زد به شیشه‌ها و گفت: «هیچ‌جا نمی‌رویم! هیچ اتفاقی نمی‌افتد!» زن دیگر می‌گوید: «ما هم جنگ ۱۲ روزه با خانواده شوهرم بودیم. دلخوری و توقع پیش آمد. تازه اون جنگ ۱۲ روز بود! این هنوز ادامه دارد! امروز چندمین روزِ جنگه؟»

جنگ، فضای امن شهر و خانه را ناامن کرده و به کوچ موقت بخشی از مردم از شهر و خانه منتهی شده است. آن‌هایی که شهر را ترک کرده و به خانه بستگان در شهرهای دیگر می‌روند، تنش‌های عاطفی را در وضعیت بینابینی مهمان - میزبان تجربه می‌کنند. مهمانی که زمان بازگشتش مشخص نیست، در خانه‌های کوچک و فضاهای خصوصی محدود، می‌تواند رابطه مهمان - میزبان را در شرایط جنگی متأثر کند. اما بخشی از مردم ترجیح می‌دهند شهر و خانه خود را ترک نکنند که البته ماندن نیز نیازمند بازتعریف و بازتنظیم روابط اجتماعی و عاطفی - تعاملی با ماندگان در شهر است.

اسفند شاید پر جنب و جوش‌ترین ماه سال باشد؛ ترافیک‌های شدید و خسته‌کننده و مردمی که در قراری نانوشته با خود می‌خواهند کاری از سال رو به پایان را برای سال تازه باقی نگذارند. ۲۸ اسفند و پنج‌شنبه آخر سال است. ایستگاه مترو دروازه دولت شلوغ است. چند زن با سبک‌های پوششی متفاوت، به صورت حلقه‌وار ایستاده و منتظر قطار هستند. می‌خندند، در چهره‌شان نگرانی دیده می‌شود، شوخی می‌کنند و گاهی به نشانه افسوس و حسرت سر تکان می‌دهند.

یکی از آن‌ها می‌گوید: «چند شب پیش چند تا کوچه بالاتر از ما را زدند. همه محله خراب شده، اما تلویزیون تنها یک مغازه و یک خانه را نشان داد که خراب شده.» زن دیگری می‌گوید: «می‌خواستیم خانه بگیریم و برویم شمال، اصلاً پیدا نمی‌شود. خیلی گران است.» یکی می‌گوید: «انزلی را دیشب بد زده‌اند.» زن دیگری با خنده‌ای که نگرانی از آن پیداست، می‌گوید: «بهم زنگ زدند، می‌گویند بازار را اگر زدند، نمایی‌ها، برگرد!» زن‌ها می‌خندند؛ خنده‌هایی کوتاه و نگاهی که به نقطه‌ای نامعلوم کشیده می‌شود. سکوتی برای چند ثانیه حاکم می‌شود.

با فاصله‌گیری از روزهای آغاز جنگ، بازتنظیم عواطف و احساسات آن‌ها در زندگی روزمره آغاز می‌شود. ترس، هراس و اضطراب که در ابتدا به محدود شدن روابط اجتماعی - عاطفی و در خود فرو رفتگی ناشی از شوک اولیه منجر شده بود، در فضاهای عمومی و تعاملات اجتماعی به گفت‌وگو گذاشته می‌شود. آن‌ها تجربه‌ها و نگرانی‌های

خود را با دیگران به اشتراک می‌گذارند؛ شوخی می‌کنند و می‌خندند و با دریافت انرژی عاطفی در تعاملات روزمره اجتماعی، تلاش می‌کنند تا شرایط بحرانی را تاب بیاورند. جنگ زمینه و میدان پیچیده‌ای برای بروز و نشان‌دادن عواطف متناقض در زندگی روزمره است. هراس و ترس و احساس ناامنی وجود دارد، اما در پسِ اصلِ تداوم زندگی، عادی‌سازی کردن در غیرعادی‌ترین شرایط تمرین می‌شود.

قطار شلوغ است، اگرچه نه به شلوغی روزهای اسفند در سال‌های گذشته. دستفروش‌های مترو، پس از چند روز غیبت در روزهای پایانی سال، فعالیت خود را از سر می‌گیرند و برای جلب مشتری و فروش کالاهایشان با یکدیگر رقابت می‌کنند. یکی می‌پرسد: «چند است؟» پسر با صدای بلند می‌گوید: «جفتی ده تومن! پول کاغذش هم نیست. ارزونه! بخرید، کادو بدید به دختر بچه‌های دوست و فامیل. عید نوروز خوشحالشون کنید!» مرد جوان دستفروشی با حالتی اعتراض‌گونه، رو به زنی که در حال فروش کالای خود است، درخواست می‌کند تا زودتر تبلیغش را تمام کند: «اجازه بده ما هم یک بازاری داشته باشیم!» زن دستفروش جوانی، یک اسکناس ده‌هزار تومانی را در کیسه پیرمردی رنجور که کلاه سبزرنگی به سر دارد، می‌گذارد: «آقا سید، ان شاء الله دستم خوب باشه. دعام کن!» مرد سرش را تکان می‌دهد و با صدایی مبهم چیزهایی می‌گوید. به نظر کزولال است و نگاهش گیج است. تلوتلو می‌خورد و به سختی تعادلش را حفظ می‌کند.

ازسرگیری کنش‌های معیشتی، همچون رقابت برای فروش کالا، در کنار کنش‌های عاطفی، معنوی و اخلاقی، همچون صدقه و خیرات‌دادن، نشان‌دهنده بازگشت و تداوم درهم‌آمیختگی فعالیت‌های اقتصادی، اخلاقی و عاطفی در فضای عمومی و زندگی روزمره است. جریان زندگی و کنش‌های روزمره، با وجود ناامنی، هراس و اضطراب ناشی از جنگ، راه خود را باز می‌کند.

در فضاهای عمومی شهر در میانه جنگ، کنش‌های اقتصادی و معیشتی و نیز عاطفی و اخلاقی بازسازی و به‌کار گرفته می‌شوند. در مواجهه با جنگ و بحران، قواعد و نظم‌های

آشنای تعاملات اجتماعی-عاطفی دچار گسست می‌شوند؛ اما افراد به تدریج به بازتنظیم روابط اجتماعی-عاطفی و بازسازی رویه‌های روزمره در شرایط غیرعادی جنگ می‌پردازند. موقعیت‌های بحرانی می‌توانند موقعیت‌های آستانه‌ای ایجاد کنند که در آن الگوهای معمول تعامل دستخوش تغییر می‌شود. جنگ با کاهش حضور در فضاهای عمومی و محدود شدن فرصت‌های گفت‌وگو، الگوهای معمول هم‌حضور و ارتباطات روزمره را به طور موقت دگرگون و وضعیتی آستانه‌ای پدید می‌آورد. گفت‌وگو درباره جنگ، شوخی و خنده، بازگشت فعالیت‌های معیشتی و شکل‌گیری تعاملات روزمره در مترو و دیگر فضاهای عمومی، نشانه بازتنظیم شیوه‌های حضور و تعامل در شرایط جدید است. بنابراین، تجمعات شبانه بخشی از فرایند بازآرایی و فرصتی برای تعاملات عاطفی-اجتماعی در شرایطی شد که الگوهای معمول زندگی روزمره مختل شده بودند.

۵-۲. اتمسفر اجتماعی و هم‌حضور جهانی‌های متفاوت در جنگ؛ از مواجهه تا غیاب و تماشا

هفت حوض از میدان‌های مهم شرق تهران و شامل مراکز خرید متعدد و فضاهایی برای گذران فراغت و سرگرمی است. ساعت حدود ۲۰ است؛ چند روزی است که آتش‌بس آغاز شده و همه مغازه‌ها باز هستند؛ اما بازار کم‌رونق است. جمعیت قابل توجهی در رفت‌وآمد هستند؛ برخی از پشت ویترین‌ها اجناس را تماشا می‌کنند و برخی در مغازه‌ها مشغول چانه‌زدن با فروشنده یا دیدن کالای موردنظر هستند. بیشترین رونق، اما، برای فست‌فودها، کافه‌ها و بستنی‌فروشی‌هاست. برخی روی صندلی‌های چیده‌شده در تراس کافه‌ها نشسته‌اند، سیگار می‌کشند و با یکدیگر گپ‌وگفت دارند. زندگی روزمره در این بخش میدان با نشانه‌های آشنای فراغت، معاشرت و مصرف جریان دارد. مکان و سکوی برگزاری اجتماع‌های شبانه در جنوب میدان و به فاصله چندصد متری از این زندگی روزمره واقع شده است. دو الگوی متفاوت از حضور شبانه در یک میدان شهری در کنار یکدیگر دیده می‌شود؛ یکی بر اساس فراغت و معاشرت و دیگری در پی مشارکت در مراسم جمعی.

سخنران می‌گوید تا رسیدن هیئت‌های مساجد محله نارمک، دعای توسل خوانده می‌شود. مراسم رسمی با خواندن سرود ملی آغاز می‌شود. برخی دست روی سینه

می‌گذارند و برخی سلام نظامی می‌دهند. جمعیت با سرود همخوانی می‌کند. زنی با پوششی متفاوت از غالب زنان حاضر در تجمع، چند ثانیه نگاه‌ها را به سوی خود می‌کشد. دخترش پرچم کوچک ایران به دست دارد و دست در دست پدر، کناری می‌ایستند. از حاشیه مراسم و میدان، دختران جوانی بدون حجاب می‌گذرند؛ برخی با کنجکاو و لبخندی بر لب به جمعیت نگاه می‌کنند، برخی بی‌تفاوت یا با گره‌ای در ابرو و حالتی اخمو و برخی با حالتی تمسخرگونه، پوزخندی می‌زنند و می‌گذرند.

جنگ، به‌عنوان رخدادی برهم‌زننده جریان زندگی عادی، نه‌تنها فضای زیست شهری را یکپارچه نکرده، بلکه لایه‌های متفاوت زندگی شهری را برجسته و آشکارتر ساخته است. میدان زیست شهری، هم‌زمان، فضای زیست روزمره و باهم‌بودگی اجتماعی - سیاسی است. افراد بر اساس نوع کنش، پوشش و نشانه‌های همراه، شیوه‌های متفاوتی از حضور را نشان می‌دهند. این جهان‌های اجتماعی کاملاً از هم جدا و بیگانه نیستند؛ در نقاط رویارویی به هم نزدیک می‌شوند، یکدیگر را تماشا می‌کنند و حتی در برخی کنش‌ها و نشانه‌ها سهیم می‌شوند، اما تمایزها و مرزهای خود را حفظ می‌کنند.

در میدان هفت‌حوض، تفاوت میان جهان‌های اجتماعی در مواجهه آشکار می‌شود؛ اما در تجمع شهرک غرب، تفاوت میان جهان‌های اجتماعی نه از طریق هم‌حضور مستقیم، بلکه با غیاب خود را نشان می‌دهد. فضای اختصاص داده‌شده به گردهمایی‌های شبانه در این محله، نزدیک ایستگاه مترو و ساختمان‌های مسکونی شهرک و با فاصله از مراکز خرید و فضاهای زیست شهری شبانه است. چراغ‌های روشن خانه‌ها در طبقات بالای ساختمان‌های اطراف نیز نشان می‌دهد که هم‌زمان با برگزاری تجمع، زندگی خانوادگی در این بخش از شهر ادامه دارد. بنابراین، غیاب نیز همچون حضور می‌تواند بخشی از سازمان اجتماعی فضا را آشکار کند.

در میدان خراسان، زندگی جریان دارد. دستفروش‌ها روبه‌روی فروشگاه رفاه و ابتدای خیابان ۱۷ شهریور جنوبی، یا شهباز قدیم، بساط کرده‌اند. دختران نوجوان و جوان بی‌حجاب و چند دختر موتورسوار بی‌حجاب با آرایش نسبتاً غلیظ، با خنده و بی‌توجه به

نگاه‌ها، مسیرشان را ادامه می‌دهند. موتورهای نزدیک موکب‌های میدان می‌ایستند تا چای و شیرینی بگیرند. ماشین‌های گذری کنار میدان ترمز می‌کنند و پس از گرفتن چای و شیرینی به مسیرشان ادامه می‌دهند. محل برگزاری اجتماع شبانه در ضلع جنوب غربی میدان و نزدیک «ورزشگاه شهید پناهی» قرار دارد که در روزهای آخر اسفند مورد اصابت موشک قرار گرفته و کاملاً تخریب شده است. زنان حاضر در اجتماع تقریباً یک‌دست چادری هستند. چند دختر و پسر ۸ تا ۱۰ ساله، به همراه چند زن کم‌حجاب، در حاشیه ورودی میدان ایستاده‌اند و برای ماشین‌های در حال عبور پرچم ایران تکان می‌دهند. در این میدان، مرز میان کسانی که در تجمع شرکت می‌کنند و کسانی که صرفاً در فضای اطراف آن حضور دارند، بیش از آنکه قطعی باشد، در شیوه‌های متفاوت استفاده از فضا و میزان درگیری با مراسم آشکار می‌شود.

جهان‌های اجتماعی زیست شبانه در میدان خراسان، شکل متفاوتی از دو میدان قبلی دارد. میدان کمتر فضایی برای توقف، گذران فراغت و زیست شبانه در خود دارد و فضا بیشتر برای خرید مایحتاج زندگی و گذر است. در روزهای جنگ، موکب‌های میدان فضایی برای توقف و تماشا فراهم کرده‌اند. افرادی که می‌ایستند، چیزی برای خوردن و نوشیدن می‌گیرند، چند دقیقه‌ای می‌ایستند، تماشا می‌کنند و به شعارها و ترانه‌های حماسی - مذهبی گوش می‌دهند و میدان را ترک می‌کنند. گروه دیگری نیز هستند، عمدتاً مردان جوان و میان‌سال، که کنار موکب‌ها ایستاده‌اند؛ نه به اجتماع می‌پیوندند و نه میدان را ترک می‌کنند و تا پایان، تنها تماشاگری با فاصله از تجمع باقی می‌مانند. گروه دیگری نیز هستند - بیشتر زنانی که کم‌حجاب هستند، به همراه فرزندان کودک و نوجوانشان - که بدون آنکه وارد اجتماع اصلی شوند، با همراه داشتن نشانه‌های مشترکی مانند پرچم، با آن‌ها همراه می‌شوند.

تکرار مشاهده در میدان‌های متفاوت نشان می‌دهد که «حضور» در تجمعات شبانه شکل یکسانی ندارد و می‌توان طیف‌هایی از مشارکت و درگیری با موقعیت تعاملی را در میدان مشاهده کرد. هسته سازمان‌دهنده معمولاً پیش از آغاز مراسم در مکان اجتماع

حاضر می‌شود. کسانی که در موکب‌ها یا تنظیم برنامه‌ها نقش دارند، پوستر پخش می‌کنند یا در نظم‌دادن به جمعیت و تنظیم ترافیک با پلیس راهور همکاری دارند. این هسته، از طریق تحریک به شعار دادن، همنوایی در خواندن دعا و قرآن و پرچم‌گردانی، در برانگیختن عواطف جمعی و ایجاد و حفظ کانون‌های توجه و تشدید حال‌وهوای جمعی نقش دارد. دسته دیگر، مشارکت‌کنندگان فعال و پایدار هستند که حضور فعال و تمام‌وقت در برنامه‌های اجتماع دارند. حاضران حاشیه‌ای یا تماشاگر نیز در محل اجتماع‌های شبانه، به‌ویژه در میدان‌های دارای موکب‌های پذیرایی، حضور دارند؛ اما در گردهمایی‌ها شرکت نمی‌کنند، هرچند ممکن است تمام مدت در میدان بمانند. دسته دیگر، افرادی هستند که فضاهای زیست شهری شبانه‌شان به محل تجمع نزدیک است یا با آن هم‌پوشانی دارد. این گروه، بدون مشارکت در تجمع، به زیست شبانه در میدان ادامه می‌دهند.

به‌طورکلی، تفاوت میان تجمعات برگزارشده در میدان‌ها و محله‌های مختلف، با زمینه اجتماعی و ویژگی‌های فضایی هر میدان پیوند دارد و بر کیفیت موقعیت‌های تعاملی و عاطفی تأثیر می‌گذارد. در محله هفت‌حوض، برگزاری تجمع در نزدیکی فضاهای فراغتی و مصرفی، به بروز شکل‌هایی از مواجهه، کنجکاوی، بی‌تفاوتی و مشارکت محدود در کنار شور جمعی مراسم منتهی می‌شد. در تجمع شهرک غرب، فاصله فضایی و غیاب، امکان مواجهه مستقیم و تشدید عاطفی را محدودتر می‌ساخت. در میدان خراسان، موکب‌ها فضایی برای توقف، تماشا و همراهی حاشیه‌ای کسانی فراهم می‌کردند که الزاماً به تجمع نمی‌پیوستند. در میدان انقلاب نیز، به دلیل مرکزیت و اهمیت نمادین، تراکم جمعیت و تعدد برنامه‌ها و مناسک، موقعیت‌های تعاملی و آیینی متراکم‌تر و امکان تشدید عاطفی و شور جمعی برجسته‌تر بود. بنابراین، هم‌حضور در میدان‌های اجتماعات شبانه، وضعیت یکسانی نداشته و طیفی از مشارکت فعال و سازمان‌یافته تا حضور مقطعی، تماشاگرانه و نزدیکی بدون مشارکت را دربر می‌گیرد. این طیف نشان می‌دهد که مرز میان درون و بیرون اجتماع در فضای شهری، چندلایه و

سیال است. از این منظر، هم حضوری در یک مکان مشترک را نمی‌توان به معنای مشارکت یکسان یا قرارگرفتن همه افراد در یک موقعیت عاطفی مشترک دانست.

۵-۳. باهم‌بودگی و بازاریابی فضاهای شهری در تکثیر موقعیت‌های تعامل

فضای شهری در محل‌های برگزاری تجمعات شبانه، با فاصله‌گرفتن از روزهای آغاز جنگ، کم‌کم به فضایی برای فعالیت‌های متنوع گروه‌های بزرگسال و خردسال تبدیل شد. در مقایسه با دیگر محل‌های اجتماع‌های شبانه، میدان انقلاب، به‌عنوان میدانی مرکزی و نمادین، بیشترین تنوع و تکرار را در فعالیت‌ها و خدمات دارد.^۱ این تنوع را حتی در جزئیات فضایی میدان نیز می‌توان دید. در نزدیکی میدان و کنار دیواره‌های ساختمان سینما بهمن، بر روی تابلوی راهنمایی و رانندگی، برچسبی زردرنگ با فلشی به سمت غرفه کناری زده‌اند: «گروه روان‌شناسان جهادی!» در کنار این غرفه‌ها، موکب‌های پذیرایی وابسته به نهادهای دولتی و گروه‌های عراقی نیز فعال هستند.

خوراکی‌ها و نوشیدنی‌هایی که در میدان پخش می‌شود، متنوع است. غذاها بیشتر لقمه‌ای هستند تا خوردن آن‌ها راحت‌تر باشد. موکب‌های عراقی معمولاً پذیرایی مفصل‌تری دارند؛ موکب نجف اشرف میدان انقلاب هر شب قیمة نجف می‌دهد. زن چادری که در صف ایستاده، می‌گوید: «موکب‌دارهای عراقی خیلی دست‌ودلبازتر هستند. حتی اگر چند تا [غذا یا خوراکی] درخواست کنی، نمی‌پرسند چرا؟ و می‌دهند.» یک شب که صف زن‌ها خلوت‌تر بود، به سرم زد تا طعم قیمة نجف را که توسط خود عراقی‌ها پخته شده، بچشم. در صف که ایستادم، رو به زن جوانی که بعد از من در صف ایستاد، با حالتی از تردید گفتم: «یعنی امشب شام به ما می‌رسد؟» با اطمینان گفت: «شک نکن! حتماً می‌رسد. هیچ‌کس دست خالی از اینجا نمی‌رود!» انتظار در صف دریافت غذا، کنشی ساده و روزمره را به موقعیتی مشترک برای تعامل میان افراد ناآشنا و تبادل معنا تبدیل می‌کند.

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۲۵۴

دوره ۱۹، شماره ۳
پاییز ۱۴۰۵
پیاپی ۷۵

۱. میدان ولیعصر نیز در میان دیگر میدان‌های مشاهده‌شده، پس از میدان انقلاب، بیشترین تنوع و تکرار فعالیت‌ها و ارائه خدمات را داشت.

در کنار موکب‌های رسمی، پذیرایی‌های فردی نیز نگاهم را به خود جلب می‌کند. برخی افراد با نیت خیرات یا نذر، میان مردم حاضر در تجمع و میدان، خوراکی یا آب معدنی پخش می‌کنند. پذیرایی‌های فردی، در مقایسه با پذیرایی سازمان‌یافته موکبی، موقعیتی شخصی‌تر برای تعامل است و می‌تواند با یاد افراد غایب یا درگذشته پیوند داشته باشد. موکب‌ها و غرفه‌ها تنها کارکردهای جدیدی به میدان نمی‌افزایند، بلکه موقعیت‌های گوناگونی از تعامل، همچون گفت‌وگو، انتظار، تماشا و حتی تنش را فراهم می‌کنند. موقعیت‌های تعاملی خرد و موقت میدان، تنها محل انجام یک فعالیت نیستند، بلکه زمینه شکل‌گیری و تغییر روابط اجتماعی در مقیاس‌های کوچک را فراهم می‌کنند.

صف‌های دریافت خوراکی و نوشیدنی خیلی زود شکل می‌گیرند. زنی که در انتهای صف است، از نفرات قبل می‌پرسد: «صف چیه؟ چی می‌دن؟» زنی برای پرسیدن از چیستی غذا به جلوی موکب می‌رود و می‌خواهد پنهانی وارد صف شود که دیگران اعتراض می‌کنند. در صف مردانه، مردی به نفر پشت سرش می‌گوید: «من نمی‌دونم این زرنگ‌بازی‌ها یعنی چی؟» زن دیگری که تازه به صف پیوسته، می‌گوید: «چیزی می‌دن یا الکیه؟» و همه می‌خندند. زن جوانی می‌گوید: «من اولین بارمه در صف می‌ایستم تا غذا بگیرم. مغازه‌های غذافروشی میدان [انقلاب] بسته‌اند. خوشم نمی‌آد در صف‌ها بایستم! می‌گن این‌ها که شب‌ها می‌رن در میدان‌ها بسیجی هستن و برای غذا می‌رن. من بسیجی هستم و برای همین حرف‌ها هیچ‌وقت دوست ندارم از موکب‌ها غذا بگیرم.» زن دیگری می‌گوید: «چرت و پرت زیاد می‌گن. ول کن! تبرکه!»

میدان‌ها شبکه‌ای از موقعیت‌های هم‌حضور افراد و تعاملات اجتماعی کوتاه و موقتی میان افرادی بدون آشنایی قبلی هستند. دریافت غذا و پذیرایی شدن، قواعد و هنجارهای خاص خود را دارد. افرادی که در صف قرار می‌گیرند، معمولاً یکدیگر را نمی‌شناسند. گاه یک نفر به نمایندگی از دیگران در صف می‌ایستد و وقتی نوبتش می‌شود، دیگر همراهان را صدا می‌کند که معمولاً با اعتراض دیگر افراد در صف مواجه می‌شود. تقریباً رعایت نوبت و نظم در صف و احترام به حقوق دیگر افراد، مهم‌ترین

موضوع تنش و تعارض میان افراد است. در این موقعیت، افراد با استفاده از مفاهیمی همچون تبرک و نذر، کنش خود را معنا کرده و تلاش می‌کنند انگ و برچسبی را که دیگران به آن‌ها می‌زنند، بی‌اعتبار و تصویر خود را اصلاح و مدیریت کنند. بنابراین، صف موقعیتی برای هم‌حضور و تعامل میان افرادی است که در دریافت یک کالا یا خدمت با یکدیگر سهیم هستند.

پوسته‌های کیک و آبمیوه، بطری‌های خالی، لیوان‌ها و ظرف‌های یک‌بار مصرف در خیابان‌ها رها شده‌اند. مردی با لباس نارنجی‌رنگ که نشانه شهرداری تهران را دارد، کیسه زباله‌ای در یک دست و جارو در دست دیگر دارد و زباله‌ها را جمع می‌کند. مرد میان‌سال سیاه‌پوشی نیز در مسیر مراسم چهارم رهبر شهید، لیوان‌ها و بطری‌های خالی را از سطح خیابان جمع می‌کند. زنی کیسه زباله را جلوی افراد می‌گیرد تا زباله‌هایشان را در آن بیندازند. زن جوان چادری از مرد پاکبان نارنجی‌پوش شماره کارت بانکی‌اش را می‌خواهد و او، درحالی‌که به جاروی بلندش تکیه کرده، با لبخندی بر لب کارت بانکی‌اش را به سوی زن دراز می‌کند. در میدان، نه‌فقط صف پذیرایی، بلکه پسماند و زباله‌های برجای‌مانده نیز موقعیت برقراری تعاملات اجتماعی هستند. کنش‌های اجتماعی شکل‌گرفته پیرامون پسماند در تجمع‌ها می‌تواند رسمی و سازمان‌یافته یا شخصی و داوطلبانه باشد و حتی به تعاملی کوتاه میان دو نفر، مانند صحنه گرفتن شماره کارت بانکی، محدود شود؛ تعاملی که هم وجه مادی و هم معنای قدردانی، نذر یا کمک به دیگری دارد.

میدان‌های محل برگزاری تجمعات و مراسم را می‌توان فضاهایی چندلایه از هم‌حضور و تعاملات اجتماعی در نظر گرفت. لایه مرکزی‌تر با گردهمایی جمعیت پیرامون صحنه و مناسک رسمی شکل می‌گیرد؛ دومین لایه دربرگیرنده مجموعه‌ای از موقعیت‌های تعامل اجتماعی - عاطفی خرد در هم‌حضور افراد در صف انتظار پذیرایی، گفت‌وگوها، شوخی‌ها و تنش‌هاست؛ و سوم، لایه‌ای از میدان است که تعاملات اجتماعی - عاطفی آن در مرز درون و بیرون یا متن و حاشیه میدان در تجمع،

صورت‌بندی می‌شود. بنابراین، آنچه در میدان‌ها شکل می‌گیرد، نه یک موقعیت تعاملی واحد و یکدست، بلکه مجموعه‌ای از موقعیت‌های کوچک و بزرگ، رسمی و غیررسمی، سازمان‌یافته و خودجوش است که در کنار یکدیگر، فضای گردهمایی‌ها را بازآرایی می‌کنند. باهم‌بودگی در چنین فضایی صرفاً در کانون اصلی تجمع شکل نمی‌گیرد، بلکه می‌تواند در تعاملات کوتاه و موقتی و در سطوح مختلف حضور افراد نیز صورت‌بندی شود.

باهم‌بودگی نیز صرفاً به هم‌مکانی یا اشتراک در انجام یک فعالیت قابل تقلیل نیست، بلکه به پیوند توجه متقابل و کنش مشترک در برخی شرایط و امکان شکل‌گیری موقت رابطه با دیگران بازمی‌گردد. از این منظر، بازآرایی فضای شهری نه فقط با تغییر کارکرد فضا، بلکه به‌واسطه تکثیر موقعیت‌هایی رخ می‌دهد که در آن‌ها افراد در شکل‌های متفاوتی از مشارکت، برای مدتی کوتاه در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند و صورت‌های متنوعی از باهم‌بودگی را شکل می‌دهند.

۴-۵. اتمسفر آیینی و موقعیت‌های تشدید عاطفی در تراکم مناسک آیینی

بوی اسپند در ترکیبی از کندر و گلپر، که روی منقل‌های بزرگ و ثابت حاوی تکه‌های هیزم یا منقل‌های کوچکی که در میان جمعیت گردانده می‌شوند، سوزانده می‌شود، در هوا موج می‌زند. کتری‌های بزرگی روی زغال‌ها گذاشته‌اند. گفت‌وگوی دوزن نظرم را جلب می‌کند: «چه جالب، استکان‌های شیشه‌ای! سال‌ها بود توی هیئت‌ها و مراسم استفاده نمی‌شد! یادِ قدیم‌ها فقط اینا بود، لیوان یک‌بار مصرف نبود که!» زن دیگر پاسخ می‌دهد: «اما یک جوریه! آدم مطمئن نیست تمیزه؟ بیماری! اما واقعاً عطر چای با استکان شیشه‌ای یک چیز دیگه‌ست!» بوی آش شله‌قلمکار که در دیگ‌های بزرگی در حال پختن است، فضای روبه‌روی دانشگاه تهران را پر کرده است.

در فضای تجمعات، آیین‌سازی عاطفی و حسی دست‌کم به دو شکل رخ می‌دهد: یکی آیین‌سازی حسی و نوستالژیک با استفاده از بوها، طعم‌ها و اشیای آشنا و تداعی‌کننده مناسک گذشته؛ و دیگری، آیین‌سازی هنری و زیبایی‌شناختی که در قالب

برنامه‌های حرفه‌ای هنری همچون موسیقی و شاهنامه‌خوانی و... در «موزه سینما» در «باغ فردوس» برگزار شد.

دورتادور میدان تجریش با تصاویری از چشم‌ها و چهره‌های کودکان شهید مدرسه میناب پوشانده شده است. به باغ فردوس که می‌رسم، یک گروه موسیقی جنوبی در ابتدای باغ، پیش از درِ ورودی موزه، با سنج، فلوت و دمام، مشغول نواختن موسیقی با مضمون سوگ است. جمعیتی دور تا دور گروه موسیقی را گرفته‌اند و آرام، همراه با حرکت گروه، به دنبال آن کشیده می‌شوند و وارد باغ می‌شوند. موسیقی در اینجا تنها محتوا و مضمون سوگ و حماسه تولید نمی‌کند، بلکه بدن‌ها را در فضا هماهنگ و هم‌سو می‌کند و با خود به پیش می‌برد.

در ابتدای ورودی باغ، فضایی به سبک کلاس درس ویران‌شده، به یاد مدرسه میناب، طراحی شده است. نمایشگاهی نیز با عنوان «میناب به ایران جان داد» برپا شده است. یکی از عکس‌ها، تصویر دو گوشواره دختری از شهدای میناب به نام «رها زارعی» است. مرد جوانی با گیتار «ای ایران، ای مرز پرگهر!» را می‌نوازد. جمعیت کم‌کم زیاد می‌شود. سرود ملی که تمام می‌شود، جمعیت دست می‌زند. نام برنامه «من ایرانم!» است. برای نخستین بار در این اجتماع‌ها، «سرود ای ایران» نیز خوانده می‌شود و جمعیت با آن همخوانی می‌کند. روی نمایشگر بزرگ صحنه، چهره حاضران در مراسم نمایش داده می‌شود؛ برخی اشک می‌ریزند، برخی بغض کرده‌اند و برخی پرچم تکان می‌دهند. برخی نیز وقتی متوجه می‌شوند تصویرشان روی صفحه نمایش داده می‌شود، جا می‌خورند، لبخند می‌زنند یا حالتی از خجالت‌زدگی در چهره‌شان دیده می‌شود. دوربین و تصاویر نمایش داده‌شده روی نمایشگر، برای لحظاتی توجه جمع را از صحنه به خود جمعیت، تنوع و تکثر آن و ابراز عواطف حاضران جلب می‌کند. حاضران در اجتماع، هم مشارکت می‌کنند، هم تماشاگر هستند و هم تماشا می‌شوند و در قاب دوربین، تصویری جمعی از حاضران شکل می‌گیرد. جمعیت حاضر در باغ فردوس، به‌ویژه زنان، از نظر پوشش با جمعیت غالب در دیگر میدان‌ها تفاوت دارند و اکثریت زنان کم‌حجاب یا بی‌حجاب هستند.

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۲۵۸

دوره ۱۹، شماره ۳
پاییز ۱۴۰۵
پیاپی ۷۵

مداحی مذهبی «شاه پناهم بده» و سپس آمدن خادمان حرم رضوی روی صحنه، حس و حال جمع را با مفهوم زیارت و امام رضا پیوند می‌زند. خادمان، آخرین پرچم برافراشته شده بر گنبد حرم رضوی را با خود آورده‌اند. هنگامی که از صحنه پایین می‌آیند، بخشی از جمعیت به سمت آن‌ها می‌روند؛ خم می‌شوند و پرچم را می‌بوسند یا دستی بر پرچم سبز می‌کشند و آن را به صورت خود می‌کشند. پرچم نمادی است که نگاه‌ها، بدن‌ها و ابراز عواطف حاضران را به خود جلب می‌کند؛ عواطفی که در قالب اشک، لبخند، دلتنگی، غم و توسل بروز می‌یابند. نقال، داستان «گردآفرید» را از شاهنامه با شور و هیجان می‌خواند. مرد نقال در پایان اجرا، جمعیت را برای دادن سلام به امام حسین دعوت می‌کند تا به سمت کربلا بچرخند و سلام را به «سربازان و دلاور مردانی که برای این وطن جانفشانی کردند» هدیه کنند. همه به سمت جهت جغرافیایی کربلا می‌چرخیم؛ اما کنش‌ها متفاوت است: برخی دست روی سر و برخی دست روی سینه می‌گذارند و برخی به آن سمت تعظیم می‌کنند. هنگامی که سر بلند می‌کنیم، چشم‌های برخی خیس اشک است.

اجتماع شبانه باغ فردوس نمونه‌ای از تبدیل فضای شهری به موقعیتی آیینی است؛ موقعیتی که در آن هم حضوری بدن‌ها، تمرکز مشترک و توجه، به واسطه موسیقی، نمادهای مذهبی و ایرانی و هماهنگی حرکتی، امکان تشدید و صورت‌بندی جمعی عواطف را فراهم می‌کند. باهم‌بودگی در اینجا نه به معنای از بین رفتن تفاوت‌ها، بلکه در قالب شکل‌گیری موقت کانون‌های مشترک توجه و احساس صورت می‌گیرد.

گردهمایی تحویل سال ۱۴۰۵، زیر سایه تهدید جنگ و هم‌زمان با آخرین افطار ماه رمضان، در میدان انقلاب برگزار می‌شود. به میدان که می‌رسم، بیش از یک ساعت و نیم تا سال تحویل مانده است. روی بخش سکوماند حلقه مرکزی میدان، چند سفره هفت‌سین چیده شده است. چفیه‌های سیاه با خطوط سپید به عنوان سفره، شمع‌های روشن، سبزه‌هایی از گندم یا عدس و عکس‌هایی از رهبر شهید و جانشین رهبر. مجموعه‌ای از نمادهای مشترک ملی، مذهبی و سیاسی، در بستری از تراکم مناسبت‌های ملی و مذهبی، به میدان وارد شده است.

میدان کم‌کم از جمعیت پر می‌شود. با نزدیک شدن به زمان تحویل سال، جمعیت کم‌کم از حالت پراکنده خارج می‌شود و همه رو به سوی صحنه می‌ایستند. سخنران و مجری، روی صحنه، برنامه تحویل سال را اجرا می‌کنند. صدای پدافند، جنگنده و انفجارهای دور و نزدیک، که تقریباً به بخشی از خاطره شنیداری مردم تهران تبدیل شده است، با نزدیک شدن به لحظه تحویل سال به گوش می‌رسد و هم‌زمان، حاضران با صدایی بلند و پرشور، شعارهای «الله اکبر»، «مرگ بر آمریکا» و «مرگ بر اسرائیل» سر می‌دهند. با خواندن مرثیه‌هایی با موضوع کربلا، امام حسین و شهادت او و خاندانش، دقیقه‌های آخر سال به پایان می‌رسد و سال جدید آغاز می‌شود. صداهای مرثیه‌سرایی با صدای پدافند و صدای توپ تحویل سال درهم می‌پیچد.

کلیپی از تبریک‌های سال نو رهبر شهید در سال‌های گذشته پخش می‌شود و ناگهان صدای گریه و ناله جمعیت بلند می‌شود. صدای اذان در میدان پخش می‌شود. جمعیت به سرعت پراکنده می‌شود تا افطار کند. جمعیت یکپارچه از هم می‌گسلد و به گروه‌های کوچک‌تر و عمدتاً خانوادگی خرد می‌شود. مردم حاضر در میدان، گروه‌گروه، روی زیراندازهایی که در گوشه‌ای از میدان انداخته‌اند، می‌نشینند و افطار می‌کنند. برخی نیز به سمت غرفه‌ها و موکب‌های میدان می‌روند. مردی از صندوق عقب خودرو چند بسته افطاری از پیش آماده‌شده را میان افرادی که دور او را گرفته‌اند، پخش می‌کند.

تجمع تحویل سال امسال، محل تلاقی چند آیین و منسک است؛ جشن ملی نوروز و پایان ماه رمضان و عید فطر از یک سو و سوگ و فقدان رهبر شهید و کشته‌شدگان جنگ از سوی دیگر. این آیین‌ها، به‌ویژه در بستر تهدید و تداوم جنگ و در میان صدای پدافند و انفجارهای دور و نزدیک، درهم تنیده شده‌اند. آیین‌ها نه فقط در زمان، بلکه در فضا نیز با یکدیگر تلاقی دارند. اجتماع تحویل سال، در چنین شرایطی، موقعیتی از تراکم آیینی است که حاضران را، با وجود تفاوت در عواطف و شیوه‌های مشارکت، برای دوره‌ای کوتاه در یک فضای مشترک و در معرض کانون‌های مشترک توجه قرار می‌دهد.

این دو موقعیت نشان می‌دهند که تراکم مناسک و کانون‌های توجه، از طریق

هماهنگی بدن‌ها، صداها، نمادها و حرکات، امکان صورت‌بندی موقت «ما» را فراهم می‌کند. باهم‌بودگی الزاماً به معنای تجربه عاطفی یکسان نیست، بلکه می‌تواند در قالب کنش‌ها و عواطف گوناگون و حتی درجات متفاوتی از احساس همبستگی - هرچند موقت - بروز یابد. از این منظر، اتمسفر آیینی در تعامل میان مناسک، نمادها، بدن‌ها و کانون‌های توجه شکل می‌گیرد و دگرگون می‌شود. بنابراین، باهم‌بودگی و تشدید عاطفی، فرایندهایی موقعیتی و بازگشتی‌اند که عواطف متفاوت را، بدون فروکاستن آن‌ها به یک احساس مشترک، موقتاً در موقعیتی جمعی به یکدیگر پیوند می‌دهند.

۶. بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش با رویکرد مردم‌نگاری تفسیری و بر اساس یادداشت‌های میدانی تأملی حاصل از مشاهده مشارکتی پژوهشگر در تجمع‌های برگزارشده در جریان جنگ رمضان و آتش‌بس انجام شد. با تأکید بر تشدید شکاف میان حاکمیت و مردم و دوقطبی شدن جامعه ایرانی، به‌ویژه پس از تجربه مواجهه خشونت‌آمیز با اعتراضات دی‌ماه ۱۴۰۴، پژوهش در پی پاسخ به این پرسش بود که اجتماعات جنگ رمضان چگونه به موقعیتی برای شکل‌گیری باهم‌بودگی اجتماعی - عاطفی تبدیل می‌شوند و این باهم‌بودگی موقت در جریان تعاملات میان حاضران، به‌عنوان جمعیتی متکثر و ناهمگون، چگونه ساخته می‌شود؟ مطالعه میدان پژوهش با استفاده از روش تحلیل مضمون، چهار الگوی معنایی یا مضمون اصلی را آشکار کرد: بازتنظیم تعاملات روزمره در وضعیت آستانه‌ای جنگ، تنوع شیوه‌های هم‌حضور، تکثر موقعیت‌های خرد تعامل و تراکم آیینی و تشدید عاطفی.

یافته‌های تحلیلی پژوهش نشان می‌دهند که تجمعات شبانه جنگ رمضان را نمی‌توان گردهمایی جمعیتی همگن یا برآمده از همبستگی ازپیش‌موجود فهم کرد؛ چراکه مشارکت‌کنندگان از نظر شیوه حضور، میزان مشارکت، موقعیت فضایی، جهان اجتماعی و عواطف، تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند و حتی این تفاوت‌ها در موقعیت‌های

مختلف تجمع تغییر می کنند. باهم بودگی در چنین شرایطی، بیش از آنکه ثمره اشتراک پیشینی باشد، در جریان حضور مشترک، تعامل، تمرکز توجه، آیین ها و بازآرایی موقت روابط اجتماعی شکل می گیرد.

در گفت وگو با چارچوب نظری - مفهومی پژوهش، یافته ها نشان می دهند که باهم بودگی در تجمع های جنگ رمضان، ثمره مستقیم هم حضوری، تمرکز مشترک و تشدید عاطفی نیست؛ بلکه این عناصر در زمینه های فضایی و اجتماعی متفاوت، مسیرهای متفاوتی برای شکل گیری باهم بودگی ایجاد می کنند. وضعیت آستانه ای ناشی از بحران جنگ و حمله نظامی، سامان فضایی میدان و درهم تنیدگی بدن ها، فضاها و عواطف، اتمسفر اجتماعی و آیینی را دگرگون می کنند. همچنین، در موقعیت های یکسان، عواطف متفاوت متأثر از کانون های مشترک توجه می توانند برای مدتی کوتاه در یک موقعیت جمعی بروز یابند. بنابراین، فرایند آیینی الزاماً خطی نیست و احساس باهم بودگی می تواند در جریان موقعیت های مختلف تشدید، تضعیف و بازتنظیم شود. از این منظر، باهم بودگی مفهومی متمایز از همبستگی است و می تواند صورت هایی از هم مکانی، همراهی، تماشا، تعامل کوتاه، هماهنگی موقت و، در برخی موقعیت ها، همبستگی را دربرگیرد.

بر این اساس، سهم مفهومی پژوهش پیش رو، جابه جایی کانون تحلیل از «همبستگی» به «امکان شکل گیری باهم بودگی» در شرایط گسست و تکرر ناهمگون است. باهم بودگی نه وضعیتی پایدار و نه پیامد همگونی اجتماعی، بلکه دستاوردی موقعیتی، موقت و بازتنظیم شونده است که از خلال هم حضوری های متفاوت، تعاملات خرد، بازآرایی فضا و تراکم آیینی شکل می گیرد و با تغییر موقعیت می تواند تقویت، تضعیف یا پراکنده شود. از این رو، باهم بودگی نه نقطه مقابل گسست، بلکه یکی از شیوه های اجتماعی زیستن در موقعیت گسست است. در بحران، لزوماً تکرر اجتماعی به همبستگی یکپارچه تبدیل نمی شود؛ بلکه در میان فاصله ها و تفاوت های موجود، امکان های موقتی برای باهم بودن پدیدار می شوند.

این پژوهش با محدودیت‌هایی در دسترسی و تولید داده در میدان همراه بود. شرایط جنگ و حساسیت امنیتی میدان، امکان انجام مصاحبه‌های رسمی و گفت‌وگوهای نظام‌مند با حاضران را محدود کرد؛ از همین رو، داده‌ها عمدتاً از مشاهده مشارکتی، گفت‌وگوهای خودجوش و یادداشت‌های میدانی تأملی به‌دست آمدند. همچنین، پراکندگی تجمعات در سطح شهر و تفاوت در میزان و نوع حضور پژوهشگر در میدان‌های مختلف، امکان مشاهده مستمر همه موقعیت‌ها و پیگیری یکسان مشارکت‌کنندگان را محدود می‌کرد. موقعیت پژوهشگر نیز از نظر جنسیت، سن و تفاوت پوشش، می‌توانست بر نوع مواجهه و موقعیت‌های مشاهده اثر بگذارد؛ بنابراین، داده‌های تولیدشده و تحلیل‌های تفسیری، مستقل از موقعیت پژوهشگر در میدان نیستند. این محدودیت‌ها، در عین حال، بخشی از شرایط تولید داده در میدان جنگ بوده‌اند و در تفسیر یافته‌ها مورد توجه قرار گرفته‌اند.

تعارض منافع

نویسنده اعلام می‌کند که هیچ‌گونه تعارض منافی در خصوص این پژوهش وجود ندارد.

حمایت مالی

این پژوهش هیچ‌گونه حمایت مالی از سازمان‌های دولتی، خصوصی یا غیرانتفاعی دریافت نکرده است.

استفاده از ابزارهای هوش مصنوعی

در نگارش مقاله از ابزارهای هوش مصنوعی استفاده نشده است.

- ایزدی جیران، اصغر (۱۳۹۲). چشیدن مناسک: مردم نگاری حسی غذای نذری در تهران. پژوهش های انسان شناسی ایران، ۳(۲)، ۴۵-۲۵. <https://doi.org/10.22059/ijar.2014.50843>
- تسنیم (۱۴۰۴، ۱۱ اسفند)، میادین اصلی محل تجمع مردم هوشیار و بصیر پایتخت اعلام شد، <https://tasnimnews.ir/3529459>
- رحمانی، جبار؛ و فرحزادی، یاسمن (۱۳۹۴). سفره های نذری در تهران: عاملیت زنانه در جماعت آیینی، پژوهش های انسان شناسی ایران، ۵(۲)، ۱۸۳-۲۰۰. <https://doi.org/10.22059/ijar.2015.59083>
- رحمانی، جبار؛ و فیاض، ابراهیم (۱۳۸۵). مناسک عزاداری و گفتمان کربلا در دین ورزی اقشار فرودست شهری. مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۲(۶)، ۷۹-۵۷.
- رحمانی، جبار؛ و فیاض، ابراهیم (۱۳۸۶). مناسک عزاداری و وجدان جمعی در تشیع ایرانی، دین و ارتباطات، ۱۴(۳۲)، ۱۰۱-۱۱۹. <https://doi.org/10.30497/rc.2008.1382>
- رحمانی، جبار؛ و کاظمی، علی (۱۳۹۰). جماعت وارگی و جماعت هیبتی. مجله مطالعات جامعه شناسی، ۱۸(۳۹)، ۱۵۳-۱۶۵.
- شرق (۱۴۰۵، ۱۱ اسفند ۱۴۰۴). فهرست تجمعات در مناطق ۲۲ گانه تهران، برگرفته از <https://www.sharghdaily.com/fa/tiny/news-1091434>
- شیخی، سینا (۱۴۰۵). مطالعه اکتشافی و تیپ بندی تجمعات مردمی در جنگ رمضان و ارائه راهکارهایی برای ارتقای اجتماعی آنها، (e21597). ماهنامه گزارش های کارشناسی مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، ۳۴(۳)، e21597. <https://doi.org/10.22034/mrc.report.21597>
- کرسول، جان دبلیو (۱۳۹۴). پوشش کیفی و طرح پژوهش: انتخاب از میان پنج رویکرد: روایت پژوهی، پدیدارشناسی، نظریه داده بنیاد، قوم نگاری، مطالعه موردی (مترجم: حسین کاظمی، حسن دانایی فرد). تهران: اشراقی، صفار، (تاریخ اصل اثر ۲۰۰۷)
- Amerian, M., Ergler, C., Alam, A., & Skelton, T. (2026). The death and life of urban public spaces: An atmospheric analysis of spatial reclamation by young people. *Children's Geographies*. <https://doi.org/10.1080/14733285.2026.2621695>
- Braun, V., & Clarke, V. (2021). To saturate or not to saturate? Questioning data saturation as a useful concept for thematic analysis and sample-size rationales. *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health*, 13(2), 201-216. <https://doi.org/10.1080/2159676X.2019.1704846>
- Collins, R. (2004a). *Interaction ritual chains*. Princeton University Press.
- Collins, R. (2004b). Rituals of solidarity and security in the wake of terrorist attack. *Sociological Theory*, 22(1), 53-87. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9558.2004.00204.x>

- Collins, R. (2012). Time-bubbles of nationalism: Dynamics of solidarity ritual in lived time. *Nations and Nationalism*, 18(3), 383–397. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2011.00530.x>
- Collins, R. (2014). Interaction ritual chains and collective effervescence. In C. von Scheve & M. Salmela (Eds.), *Collective emotions* (pp. 299–311). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199659180.003.0020>
- Emerson, R. M., Fretz, R. I., & Shaw, L. L. (2011). *Writing ethnographic fieldnotes* (2nd ed.). University of Chicago Press.
- Georgsen, M. S., & Thomassen, B. (2017). Affectivity and liminality in ritualized protest: Politics of transformation in the Kiev uprising. *Theory & Psychology*, 27(2), 222–241. <https://doi.org/10.1177/0959354317700288>
- Hill, T., Canniford, R., & Eckhardt, G. M. (2022). The roar of the crowd: How interaction ritual chains create social atmospheres. *Journal of Marketing*, 86(3), 121–139. <https://doi.org/10.1177/00222429211023355>
- Jabbarli, R. (2024). Making and transcending boundaries: The effect of ritual on nationalism. *Theory and Society*, 53(6), 1415–1440. <https://doi.org/10.1007/s11186-024-09581-4>
- Johnson, S. K. (2022). Crisis, solidarity, and ritual in religiously diverse settings: A Unitarian Universalist case study. *Religions*, 13(7), 614. <https://doi.org/10.3390/rel13070614>
- Sevinç, T. (2022). Three approaches to social unity and solidarity. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 25(4), 459–479. <https://doi.org/10.1080/13698230.2019.1697843>
- Solomon, T. (2023). Up in the air: Ritualized atmospheres and the global Black Lives Matter movement. *European Journal of International Relations*, 29(3), 576–601. <https://doi.org/10.1177/13540661231181989>
- Stephens, N., Vrikki, P., Riesch, H., & Martin, O. (2022). Protesting populist knowledge practices: Collective effervescence at the March for Science London. *Cultural Sociology*, 16(2), 212–230. <https://doi.org/10.1177/17499755211033556>
- Tani, K. (2025). *Ashura as submission and rebellion: An ethnography on Shia rituals in contemporary Iran*. Brill.
- Thulin, E., & Vilhelmson, B. (2025). Themes of togetherness: Examining space-sharing sociality among older people. *Social Science & Medicine*, 369, 117828. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2025.117828>
- Varzi, R. (2002). *Visionary terrains of post-revolution Iran: War, youth culture, media and public space* [Doctoral dissertation, Columbia University].
- Vassenden, A., Hoynes, N., Price, T., & Tavory, I. (2026). Between two rituals: Face and effervescence as moments of social life. *American Sociological Review*, 91(3), 379–404. <https://doi.org/10.1177/00031224261441865>